

NADER BEKEKEN

DANKBAAR GEREFORMEERD

7/8

JAARGANG 32
JULI/AUGUSTUS 2025

WOORD & WERELD MAGAZINE

Godsdienst en de publieke ruimte

- De Bijbel – onfeilbaar
- Het kernwoord van ‘Nicea’
- Zichtbaar onderwijs over Gods grenzen

Redactioneel

Dit is het zomernummer van *Nader Bekeken* dat zoals gewoonlijk extra dik is. Een keur aan auteurs heeft meegewerkt aan deze editie.

Daarin vinden we een aantal artikelen met een historische insteek. Maar ze landen in de actualiteit. Neem bijvoorbeeld de jubilaris van de wereldkerk: de geloofsbelijdenis van Nicea. Twee artikelen zijn er in dit nummer aan gewijd (door Dolf te Velde en Harm Veldman). De actualiteit zult u er niet in missen.

In zijn Actueel-artikel schrijft Balten Pieter Hagens over de tolerantie in de Nederlandse samenleving. Het begrip blijkt een veranderde betekenis en toepassing te kennen.

Er is ook een ander begrip dat maar moeilijk gedefinieerd kan worden. Dat is het begrip bevinding. Harry Wendt in zijn column en Fennand Bakker in een recensie spreken er beiden over. Zou deze belangstelling iets met hun standplaats te maken hebben?

Zijn er nog meer definitiekwesties? Ja, ook over wat terrorisme is worden we onderhouden, door Aad Kamsteeg.

In dit nummer wordt voor het laatst de rubriek Uit andere bladen verzorgd door Perry Storm. Sinds mijn heugenis doet hij dat bijna elke maand. Slechts tweemaal per jaar liet hij zich door anderen vervangen. En nu geeft hij de taak door aan een ander (aan mij …). We danken Perry voor zijn trouwe grasduinen in veel verschillende bladen. En we danken hem voor de krenten die hij telkens voor ons uit de pap koos. We zullen zien of hij vervangbaar blijkt.

De redactie wenst u veel leesgenoegen.

Kees van Dijk

INHOUD

250 **REDACTIONEEL**
KEES VAN DIJK

251 **SCHRIFTLICHT**
Wat Hem behaagt
DOLF TE VELDE

254 **ACTUEEL**
Tolerantie als norm
BALTEN PIETER HAGENS

259 **COLUMN**
De B van …
HARRY WENDT

260 **THEMA**
Enige kanttekeningen bij *Geestspraak* 4. De Schrift, geheel onfeilbaar ('inerrant') of gedeeltelijk?
MAARTEN KUIJT EN ILCO VAN OMMEREN

265 **KERKGESCHIEDENIS**
Keizer Constantijn en het Concilie van Nicea
HARM VELDMAN

268 **THEMA**
Getuigenis over God en zijn heil
De betekenis van Nicea voor vandaag
DOLF TE VELDE

273 **DE WERELD EN HET WOORD**
Wanneer angst voor terreur niet verlamt
AAD KAMSTEEG

275 **WOORDWAARDE**
Deuteronomium en de tien geboden
ERIK VAN ALTEN

279 **GELEZEN**
- Een boek over geloofservaring
  FENNAND BAKKER
- Een nieuwe vertaling van *De imitatie van Christus*
  HARM BOITEN
- Handzaam en actueel over de gemeente
  KEES VAN DIJK

289 **BOEKENNIEUWS**

290 **UIT ANDERE BLADEN**
- Het is God die spreekt – ook over de hel
- Hoopvolle religieuze opleving?
  PERRY STORM

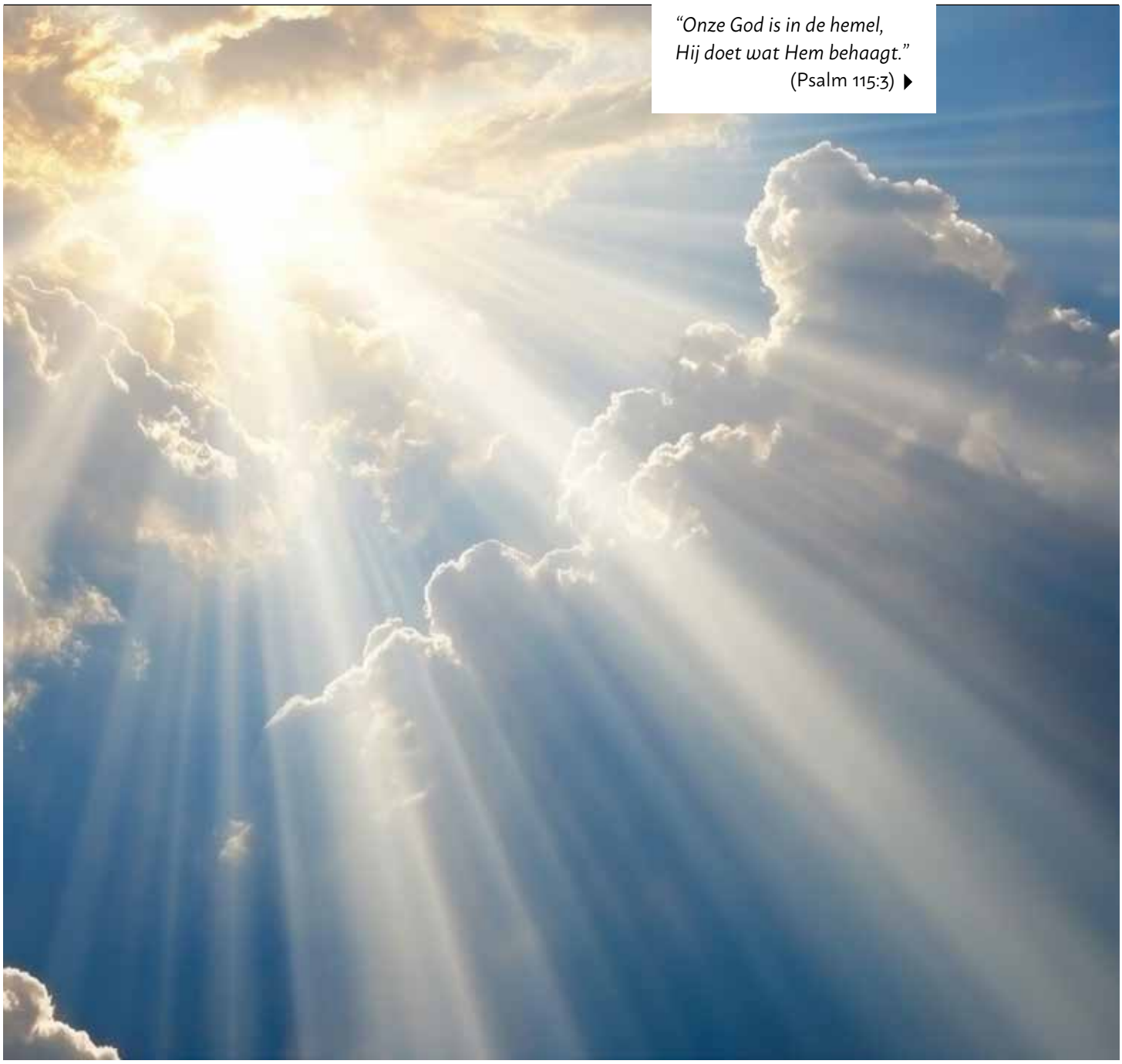
296 **GEDICHT**
Polderland. J.W. Schulte Nordholt
BAUKE SELDENTHUIS

TEKST
DOLF
TE VELDE

BEELD
VADREAMS

Wat Hem behaagt

"Onze God is in de hemel,
Hij doet wat Hem behaagt."
(Psalm 115:3)

Het is een prikkelend antwoord op een provocerende vraag waarmee de Psalm begint. De provocatie komt van buiten, van heidense volken die smalend vragen: "Waar is die God van hen?" Het antwoord wordt door de gemeente van Israël gegeven: "Onze God is in de hemel, Hij doet wat Hem behaagt."

De provocatie laat ik nu maar even lopen. Zo interessant zijn ze nu ook weer niet, de heidenen van toen en de atheïsten van nu. Hoewel, daar zit al wel een eerste prikkel van het geloofsantwoord in: "Hij doet …" Humoristisch werkt de Psalm het contrast uit met de zogenaamde goden die niets doen en niets voor elkaar krijgen. Kenmerkend voor de ware God, de God van Israël, is dat Hij iets doet. Een veelbelovend startpunt.

We laten de prikkel echter vooral op onszelf afkomen. Wat Hem behaagt – vaak gaan wij uit van wat óns behaagt. Sowieso doen we zelf wat ons in de zin komt, maar ergens verwachten we dat ook van God, dat Hij zal instemmen en zal meewerken wanneer wij iets in ons hoofd hebben. Op persoonlijk vlak: je huwelijk loopt stuk, je komt iemand tegen met wie het wonderbaarlijk klikt – zou God dat niet zo geleid hebben? Hoe kan Hij iets op deze nieuwe liefde tegen hebben?

Vandaag de dag lijkt het weleens omgekeerd: het heeft ons goed gedacht, **en nu stutten we dat met een beroep op de Heilige Geest**

Omzeilen

Het werkt ook breder, bijvoorbeeld in hoe we kerkelijk beleid vormgeven. Lastige Bijbelgedeeltes omzeilen we met mooie redeneringen. Intussen rekenen we wel erg naar onszelf toe, naar wat ons aangenaam is en in de huidige samenleving op sympathie kan rekenen. De eerste koersbepaling van de christelijke kerk stond onder dit voorteken (Hand. 15:28, HSV): "...het heeft de Heilige Geest en ons goed gedacht …" Eerst de Heilige Geest, die in de waarheid leidt, en daarna wij, die dit leerden inzien. Vandaag de dag lijkt het weleens omgekeerd: het heeft ons goed gedacht, en nu stutten we dat met een beroep op de Heilige Geest. Laten we ons nog storen, ons nog op andere gedachten brengen, een heilzaam spoor wijzen ook als we van onszelf moeten afzien? Dat is wel consequent de toon van Psalm 115: niet ons, maar U!

De prikkel komt ook op een ander niveau bij ons binnen. "God doet wat Hem behaagt" – die gedachte roept bij ons verzet op. Het klinkt ongenaakbaar, hoogverheven, autoritair. Alsof we zijn overgeleverd aan de grillen van iets waarop we geen invloed hebben. In twee punten werk ik dat instinctieve verzet uit.

De eerste kritische vraag: leidt 'wat Hem behaagt' tot goddelijke willekeur? In de loop van de geschiedenis is dit vaak als verwijt geuit tegen de 'calvinistische' nadruk op de soevereiniteit van God. In het bijzonder de leer van de uitverkiezing moet het ontgelden: deelt God 'zomaar' links en rechts heil of onheil uit, eeuwige redding of eeuwige ondergang? Als we met dit bezwaar verder willen komen, is het nodig om allereerst te erkennen dat God mag doen wat Hij wil. Voor 'wat Hem behaagt' is God aan ons geen verantwoording schuldig.

Verheven

De Psalm zet letterlijk hoog in: "Onze God is in de hemel". Een gezonde, Bijbelse spiritualiteit kan alleen opbloeien uit het besef dat God ver boven ons met onze maatstaven en ons bevattingsvermogen verheven is. Dit is geen bedreiging of ondermijning van ons menselijk bestaan, dit is precies waarin Hij God is en waarin Hij verschilt van mensen en van zoge-

naamde goden die door mensen zijn bedacht. Alleen wanneer we ons laten genezen van de onbewuste neiging om God toch te benaderen vanuit en af te meten aan wat ons bekend voorkomt, kunnen we loskomen van het gevoel van 'willekeur' en opent zich het zicht op 'wat Hem behaagt'. Want de Psalm maakt vervolgens heel duidelijk dat Gods welbehagen geen koude willekeur is. Het vervolg in de verzen 9 tot 15 brengt er lijn in. God doet wat Hem behaagt – wel, kijk maar: Hij schenkt zegen in overvloed, aan priester en volk, aan allen die Hem vrezen, klein of groot. In zijn zegen deelt God goedheid, nabijheid, leven en geluk uit. Dat is wat Hem behaagt.

Volg je verder het verhaal van de Bijbel, dan zie je hoe in Jezus Christus Gods behagen vlees en bloed wordt. Het is Gods behagen om te redden, om de macht van zonde en dood te breken, om verloren mensen weer bij zich thuis te halen, hoezeer ze ook tegenstribbelen. Gods behagen is geen donkere schaduw die ons heil bedreigt, maar de stille motor die heel zijn werk van schepping, verlossing en voleinding aandrijft. En dus kan 'wat Hem behaagt' nooit verkeerd uitpakken, het is altijd goed voor ons.

Deze invulling helpt ook bij het tweede bezwaar dat telkens opduikt: als God doet wat Hem behaagt, hebben wij dan niets in te brengen? Is Gods soevereiniteit zo dominant dat onze ruimte om als mensen te kiezen en te handelen en daarvoor verantwoordelijk te zijn wordt weggedrukt? Ook hier is er reden om het onderliggende gevoel eerst maar eens tegen het licht te houden.

Zelfbepaling

De grondtoon van Psalm 115 heeft ons juist als moderne mensen iets te zeggen: niet ons, maar U! De ingebakken menselijke drang om zelf de koers van ons leven te bepalen wordt door het klimaat van autonomie en mondigheid nog eens aangewakkerd. We houden graag de regie over ons eigen leven en liefst nog over een stuk van de wereld daarbuiten. Het is de vraag of we dat kunnen waarmaken. Volstrekte zelfbepaling is een te hoog gegrepen ideaal, dat onvermijdelijk vastloopt. Vergeet niet wie je bent, spoort de Psalm ons aan, en op welke plek je staat: God is in de hemel, de aarde heeft Hij aan de mensen gegeven (vers 16).

Intussen wordt ons leven, onze activiteit, onze verantwoordelijkheid daarmee niet platgeslagen. Wat God behaagt, komt in de vorm van zijn zegen naar ons toe. Als mensen zijn wij allereerst ontvangers van die zegen, begunstigden van wat God behaagt. Tegelijk roept deze zegen beweging en reactie op. Twee woorden gebruikt Psalm 115 hiervoor: vertrouwen en vrezen. In het kader van de Psalm komt daar het contrast in mee tussen God en de zogenaamde goden. Van afgoden hoef je niets te verwachten, je hoeft er geen rekening mee te houden en je er niet door te laten imponeren. God in de hemel – naar Hem mag je wel met verwachting opzien, erop rekenen dat Hij verschil maakt, in heilig ontzag je aan Hem toevertrouwen.

In beweging

Als we de houding inoefenen die met deze woorden is gegeven, zullen we ontdekken dat daarmee energie en perspectief in ons leven komen. De vraag 'of wij ook nog wat in te brengen hebben' hoeft in die vorm niet meer op te komen. Opgenomen in Gods beweging van zegen zullen ook wij in beweging komen, om goed te doen en anderen te laten delen in die zegen. Wat God behaagt, wordt ook ons plezier. We leren het af om die twee tegenover elkaar te zetten, alsof de wil van God afbreuk doet aan ons geluk en onze ontplooiing. Gods behagen, het plezier dat God in alle eeuwigheid uit zijn eigen diepten naar boven haalt, wordt een onuitputtelijke bron van goedheid en zegen die nooit stilvalt. Een leven dat op deze bron is aangesloten, kan niet steriel of stijf zijn, maar is vruchtbaar en vol vreugde. ■

Vergeet niet wie je bent, spoort de Psalm ons aan, en op welke plek je staat: **God is in de hemel, de aarde heeft Hij aan de mensen gegeven**

TEKST
BALTEN PIETER HAGENS

BEELD
ICONSPRO, KEVIN CARDEN

Tolerantie als norm

De democratische rechtsstaat is doel in zichzelf geworden en wordt geladen met hogere idealen als gelijkheid, rechtvaardigheid en tolerantie

Begin dit kalenderjaar promoveerde bestuurskundige Rien Fraanje op een onderzoek naar de omgang met godsdienst in het publieke debat in Nederland. Aan de hand van twee spraakmakende praktijksituaties – de gewetensbezwaarde trouwambtenaar en de niet-verdoofde rituele slacht (het laatste blijft in dit artikel verder buiten beschouwing) – analyseerde hij hoe in de eerste jaren van deze eeuw de omgang met religie, tolerantie en principes als de vrijheid van godsdienst en de scheiding van kerk en staat veranderden.[1]

In deze bijdrage geef ik een nabeschouwing.

Homohuwelijk

Per 1 april 2001 werd in Nederland als eerste land ter wereld het huwelijk opengesteld voor paren van hetzelfde geslacht ('homohuwelijk'). Het wetsvoorstel werd ingediend door het tweede paarse kabinet-Kok, een kabinet van PvdA, VVD en D66 zonder christendemocraten. Voor gewetensbezwaarde trouwambtenaren werd een praktische regeling getroffen: als zij intern aangaven geen homohuwelijk te willen sluiten, zou een collega of een ambtenaar van een buurgemeente hen vervangen. In zowel de Tweede als de Eerste Kamer was daarvoor een breed draagvlak. Maar al snel na het van kracht worden van de wet die het homohuwelijk mogelijk maakte, kwam er kritiek op deze praktische regeling. Dit leidde in 2012 tot een initiatiefwetsvoorstel van twee Kamerleden van D66 om deze praktische regeling te beëindigen voor nieuwe ambtenaren. De gewetensbezwaarde ambtenaar heette inmiddels 'weigerambtenaar'. Dat initiatiefwetsvoorstel werd in de Tweede én in de Eerste Kamer breed gesteund (2014). De praktische oplossing – eerst nog gezien als een toonbeeld van religieuze tolerantie – moest van tafel, want: *we moeten niet tolerant zijn voor de intoleranten*. Het kan niet zo zijn dat de overheid intolerantie legitimeert.
Had dat ook te maken met het na de eeuwwisseling toegenomen wantrouwen jegens Nederlandse moslims?

Tolerantie

In de Nederlandse traditie van tolerantie lag meer nadruk op de praktijk dan op de theorie. De socioloog Kees Schuyt geeft in zijn boek *Begrensde tolerantie* (2023) de volgende vrijwel algemeen – ook door Fraanje – geaccepteerde omschrijving van tolerantie:

> *Tolerantie* bestaat feitelijk uit het bewust achterwege laten van een negatieve reactie jegens iets of iemand, waartegen men reële en serieuze bezwaren heeft. Het is een samengaan van een afkeurende *houding* tegenover ideeën, opvattingen, gedragingen, groepen of organisaties met het *nalaten*, al of niet tijdelijk, van een negatieve *handeling*.[2]

Schuyt ziet in de geschiedenis drie gradaties van tolerantie: (a) vreedzame co-existentie (minderheden pragmatisch gedogen in plaats van godsdienstoorlogen); (b) toekennen van rechten aan minderheden (zoals vrijheid van godsdienst); (c) tolerantie als deugd (leren omgaan met verschillen in een pluralistische en multiculturele samenleving).[3] In Nederland vormen drie beginselen de basis voor religieuze tolerantie: de vrijheid van godsdienst, de scheiding van kerk en staat en de neutrale overheid, constateert Fraanje. Onze grondwettelijke vrijheid van godsdienst wordt geborgd door de scheiding van kerk en staat en een neutrale overheid. De politieke ambitie was dat Nederland een 'gidsland' in tolerantie zou zijn.

Secularisme

Sinds de jaren '60 van de vorige eeuw is de Nederlandse samenleving flink geseculariseerd: de kerk moet niet beschermd worden tegen staatsinmenging, maar de publieke ruimte moet beschermd worden tegen religieuze inmenging. *Secularisme* begon ooit in West-Europa als protest tegen de dominante positie van de bevoorrechte kerk. Fraanje onderscheidt twee vormen van secularisme: procedureel secularisme en programmatisch secularisme. Het betreft twee *grond*vormen (ideaaltypen), waarbij allerlei tussenvormen mogelijk zijn.

In de Nederlandse traditie van tolerantie lag meer nadruk op de praktijk dan op de theorie

Procedureel secularisme ziet *de staat als onpartijdige toezichthouder* die ervoor zorgt dat kerken en godsdiensten in onze samenleving een gelijkwaardige positie hebben en ook in dezelfde mate hun maatschappelijke rol kunnen vervullen. Het geloof van mensen mag een rol spelen *in het publieke debat* en geloofsgemeenschappen hebben hun autonome ruimte waarvan de staat wil wegblijven.
Bij *programmatisch* secularisme moet de staat zorgen voor een religievrije publieke ruimte en deze ook bewaken. Er wordt

1 Rien Fraanje, *Geloof in de politiek. Een onderzoek naar de omgang met godsdienst in het politieke debat in Nederland*, Boom, Den Haag, 2025.

2 Kees Schuyt, *Begrensde tolerantie. Over verdraagzaamheid, onverdraagzaamheid en het ondraaglijke*, Boom, Amsterdam, 2023, p. 10.

3 Schuyt, p. 11-14.

uitgegaan van een neutrale 'waardenvrije' overheid (dus geen discriminatie). Vrijheid van godsdienst betekent vooral dat mensen de vrijheid hebben om *in hun privédomein* hun geloof te belijden. Wanneer burgers via religieuze organisaties hun persoonlijke geloofsovertuiging publiekelijk uitdragen, *mag de overheid daar iets van vinden*.

Vrijheid van godsdienst

Het secularisme laat een ontwikkeling zien in het denken over de vrijheid van godsdienst – aldus Fraanje – met een klassieke variant tegenover een verlichte variant.
Bij de klassieke variant is de vrijheid van godsdienst zowel een individueel recht als een collectief recht, zowel vrijheid van meningsuiting als vrijheid van vereniging en godsdienst.

Het secularisme laat een ontwikkeling zien in het denken over de vrijheid van godsdienst, met een klassieke variant tegenover een verlichte variant

Een vreedzame samenleving waarin deze rechten worden geëerbiedigd, kan worden bereikt door middel van de democratische rechtsstaat. Maar in de verlichte variant wordt dit omgedraaid: de vrijheidsrechten worden niet geborgd door middel van de democratische rechtsstaat, maar deze democratische rechtsstaat is doel in zichzelf geworden en wordt geladen met hogere idealen als gelijkheid, rechtvaardigheid en tolerantie. De klassieke vrijheidsrechten worden nu vooral opgevat als *individuele rechten* en zijn middel om die nieuwe idealen te realiseren. Wanneer vrijheid van godsdienst het realiseren van zo'n ideaal in de weg staat, kan dat *individuele*(!) vrijheidsrecht worden beperkt. De democratische meerderheid schrijft de dominante norm voor en bepaalt wat er wel of niet getolereerd kan worden. Het beleid wordt afgestemd op het handhaven van deze dominante norm.

Gewetensbezwaarde trouwambtenaren

Bij de parlementaire behandeling van het wetsvoorstel openstelling huwelijk wees de regering, bij monde van staatssecretaris Cohen, nadrukkelijk op de scheiding van kerk en staat: anders dan vroeger kunnen kerk en staat tegengestelde visies hebben op het huwelijk, die dan doorwerken naar de normen van de staat en die van de kerk. De godsdienstige bezwaren tegen het wetsvoorstel verdienen respect en dit respect vraagt om een praktische regeling voor gewetensbezwaarde trouwambtenaren. In deze opstelling werd de autonome ruimte van kerken gerespecteerd.
Ook de indieners van het initiatiefwetsvoorstel over de 'weigerambtenaren' (2012) wezen op de scheiding van kerk en staat: het kerkelijk en het burgerlijk huwelijk zijn in Nederland strikt gescheiden. Dat fundamentele beginsel kan niet opzij worden gezet door persoonlijke, godsdienstige overtuigingen. Trouwambtenaren moeten onderscheid kunnen maken tussen hun persoonlijke geloofsovertuiging en hun ambtelijke verplichting. Wie dat niet kan, is niet geschikt voor de functie van ambtenaar van de burgerlijke stand. Het uitvoeren van de wetgeving op het gebied van het huwelijk door een ambtenaar is een 'neutrale' overheidshandeling zonder discriminatie. Het geloof wordt dus vooral als een privézaak gezien. Voor een (beëdigd) ambtenaar van de burgerlijke stand is zijn of haar loyaliteit aan de wet belangrijker dan zijn of haar persoonlijke geloofsovertuiging.

Verschuiving

Het promotieonderzoek van Fraanje richtte zich op de gebruikte argumenten. De verwachting was dat er een verandering te zien zou zijn van procedureel naar programmatisch secularisme en van de klassieke betekenis van de vrijheid van godsdienst naar de verlichte godsdienstvrijheid.
Die verwachting bleek correct. In 2000/2001 zat in beide Kamers een duidelijke meerderheid op de lijn van het procedureel secularisme en de klassieke betekenis van de vrijheid van godsdienst, maar dertien jaar later lag dat anders. De Tweede Kamer ging in meerderheid mee in de visie van de indieners van het initiatiefwetsvoorstel, dat de scheiding van kerk en staat wordt doorbroken als een ambtenaar van de burgerlijke stand op grond van zijn/haar persoonlijke geloofsovertuiging kan weigeren een homohuwelijk te voltrekken (wat de christelijke partijen bestreden). Maar een meerderheid in de Eerste Kamer vond dat de scheiding van kerk en staat hier niet in

geding was, omdat het hier gaat over de arbeidsrelatie van een individuele ambtenaar met de gemeente (werkgever). Wel ging ook de Eerste Kamer in meerderheid mee in de stelling dat een ambtenaar van de burgerlijke stand de wet moet uitvoeren zonder te discrimineren en zich niet kan beroepen op de godsdienstvrijheid. De vrijheid van godsdienst werd opgevat als een individueel recht en een privézaak – beperkt tot het private domein.

Meerderheidsnorm

In Nederland is een progressieve, seculiere meerderheidscultuur ontstaan. "De heersende cultuur kan in toenemende mate haar waarden opleggen aan de rest van de samenleving en bepalen wat tolerantie inhoudt."[4] Tolerantie is zo geen *zelfbeperking* meer die de meerderheid zichzelf oplegt (tolerantie als deugd) maar een norm die door de meerderheid wordt vastgesteld voor de publieke ruimte en waaraan ook de minderheid moet voldoen. Het gaat niet meer over de bescherming van religieuze minderheden, maar over mensenrechten die ook een horizontale werking hebben: niet alleen wettelijke bescherming door de staat, maar ook ten opzichte van elkaar! Godsdienstvrijheid als *individueel recht* wordt ingeperkt tot het privédomein. Wie in het publieke domein discrimineert en tegelijk voor zichzelf om tolerantie vraagt met een beroep op de vrijheid van een intolerante(!) godsdienst, maakt volgens de meerderheid misbruik van de democratische rechtsstaat.

Als erfenis van de jaren zestig kent ons land een principieel wantrouwen tegen vooral (behoudende) religieuze groeperingen

Impliciet wordt hiermee tegelijk ook een *waarderingsoordeel* uitgesproken over de desbetreffende godsdienst. Als erfenis van de jaren zestig kent ons land een principieel wantrouwen tegen vooral (behoudende) religieuze groeperingen die kennelijk gezien worden als een bedreiging voor de emancipatie van het individu.[5] De opmars van het *gelijkheidsbeginsel* (non-discriminatie) in onze samenleving houdt geen halt bij de vrijheid van godsdienst.

Praktijk

"In een grotendeels seculiere samenleving behoren religieuze gemeenschappen geen 'voorrechten' te behouden." Deze al langer bestaande trend werd, onder meer door het wantrouwen tegen Nederlandse moslims, na de eeuwwisseling prominenter, aldus de historici James C. Kennedy en Mart Rutjes in hun boek *Gescheiden Partners*.[6]
Niettemin nam de samenwerking tussen de overheid en religieuze organisaties toe. Het dominante neoliberale marktdenken was op z'n retour en er moest nu gewerkt worden aan 'sociale cohesie' in de samenleving. Overheidsorganen kregen waardering voor "de waarde van religieuze organisaties als bron van sociaal kapitaal voor het bereiken van seculiere doelen".[7] Werken met al bestaande religieuze organisaties voor het uitvoeren van vooral gemeentelijke overheidstaken is efficiënter en goedkoper dan als overheid zelf iets gaan optuigen – maar het moet wel gebeuren binnen de 'speelruimte' die de staat hun toestaat (kwaliteitseisen en subsidievoorwaarden, met een transparante verantwoording over de besteding van publieke middelen). De staat is alleen geïnteresseerd in hun waardevolle bijdrage aan het realiseren van *niet geloofsgebonden* overheidsdoelen. Christelijke organisaties zullen steeds de afweging moeten maken of relevant-zijn voor de samenleving in samenwerking met de overheid niet ten koste zal gaan van hun eigen christelijke identiteit.

Secularisatie als cultuur

In Rotterdam mag, vanwege de scheiding van kerk en staat, in toespraken bij een huwelijkssluiting vanuit de burgerlijke gemeente "geen enkele verwijzing naar God en geloof"

4 James C. Kennedy, *Bezielende verbanden. Gedachten over religie, politiek en maatschappij in het moderne Nederland*, Bert Bakker, Amsterdam, 2009, p. 227.

5 Kennedy, p. 47/48.

6 James C. Kennedy en Mart Rutjes, *Gescheiden partners. Een geschiedenis van overheid en religieuze organisaties in Nederland*, Prometheus, Amsterdam, 2022, p. 143.

7 Kennedy/Rutjes, p. 144, 145

voorkomen. Geloof is een privézaak van het bruidspaar. Deze werkinstructie voor trouwambtenaren is stelliger dan de bestaande praktijk, aldus het stadsbestuur: opmerkingen dat het bruidspaar elkaar in de kerk heeft ontmoet of dat het geloof belangrijk is in hun relatie, zijn toegestaan.[8] De soep wordt dus niet zo heet gegeten als ze wordt opgediend, maar de tendens is duidelijk: de publieke ruimte moet zo min mogelijk worden belast met religie.
Dus scheiding van staat en godsdienst.
Het verder terugdringen, zowel direct (met voorschriften) als indirect (via subsidievoorwaarden), van het spreken over God en geloof tot achter de voordeur leidt tot een 'godloze' openbare samenleving. Ik moet hierbij denken aan een uitspraak van H. van Riessen:

> Indien de secularisatie slechts een zaak zou zijn van het geloof, dat God niet bestaat, zou men er in het geloof, dat God wel bestaat, aan voorbij kunnen gaan. Maar nu deze secularisatie de toestand van onze cultuur is, nu de menselijke situatie geseculariseerd is, gaat er een geweldige invloed van uit. Alle christenen ondervinden dat. Hun moeite is, dat zij God zoeken in een wereld die God kwijt lijkt te zijn. Bijna ongemerkt worden zij meegenomen op een weg, waarop God in hun dagelijks leven dreigt te verdwijnen.[9]

Helder licht

Tegenover die god-loosheid belijdt de christelijke kerk de werkzame aanwezigheid van God in onze wereld.[10] Hij openbaart zich als de 'Ik ben', de altijd actieve Aanwezige, die ons zijn straffende en verlossende aanwezigheid getoond heeft *in de dood en opstanding van Jezus Christus* – het licht van de wereld. Het is voor onze samenleving van het grootste belang dat dit licht helder blijft schijnen! De christelijke kerk is het licht van Christus in de wereld. Dat is een geloofszaak, niet iets wat wij zelf moeten presteren. Door dankbaar te leven uit geloof zowel achter als buiten de voordeur wordt die god-loosheid in onze openbare samenleving doorbroken. ■

8 *Reformatorisch Dagblad*, 15 mei 2025, p. 5 en 13 juni 2025, p. 11.

9 Prof. dr. ir. H. van Riessen, 'Macht en onmacht in de 20e eeuw', in: *Macht en onmacht van de twintigste eeuw*, deel 23 in de reeks Christelijk Perspectief, Buijten & Schipperheijn, Amsterdam, 1974, p. 27.

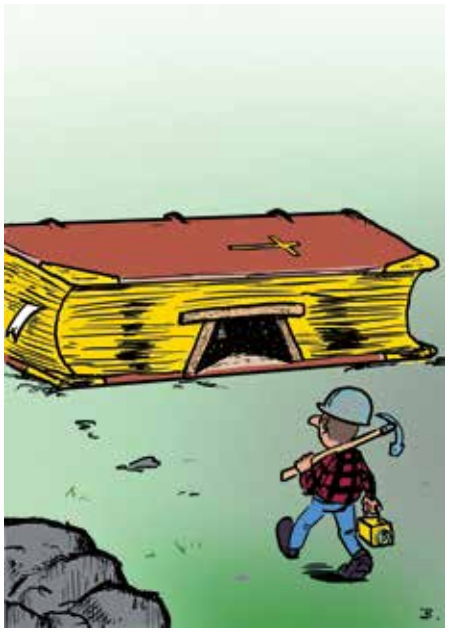
10 Prof. J. Kamphuis, *Godsvrucht een kracht. Een antwoord aan de secularisatie*, Oosterbaan & Le Cointre, Goes, 1990, p. 79.

TEKST
HARRY
WENDT

BEELD
HENK
BOOMSTRA

DE B VAN ...

Het lijkt mij dat we als maatstaf voor elkaars prediking beter een ander woord met de b kunnen gebruiken

Nu er van de oude GKv weinig is overgebleven heb ik als vanzelf meer gesprekken met broeders en zusters uit de reformatorische hoek. Heel mooie gesprekken vaak, waarbij je elkaar over en weer herkent als christenen die trouw willen zijn aan de Bijbel en een diepe liefde hebben voor de Here Jezus. En de belijdenis is ook geen vies woord meer, dat is een verademing.

Maar er zijn een paar dingen die best lastig zijn. Eén daarvan is de maatstaf voor de preek. Want als je vraagt waar een preek aan moet voldoen, dan komt er het antwoord: 'bevindelijk'. Ik heb wel allerlei ideeën bij wat dat woord zou betekenen, maar een erg vastomlijnde duiding daarvan kan ik niet geven. En daarom ben ik eens een beetje rond gaan vragen bij reformatorische dominees wat ze daar nou mee bedoelen.

Een vastomlijnd beeld heb ik nog steeds niet. Laat staan een wetenschappelijke definitie.

Op z'n best kwam het beeld naar voren van een preek die niet alleen het hoofd aanspreekt, maar ook het hart. Niet een droog verhaal dus – min of meer een exegeseverslag of een lezing dogmatiek – maar dat je ook voelt dat het evangelie nieuws is op het scherpst van de snede. Dat het je 'raakt' (ook een vage term) en dat het ook wat uitwerkt in je leven. Als het zo is, zou dan in de reformatorische hoek 'bevinding' niet net zoiets betekenen als 'praktisch' in de vrijgemaakte traditie: geen rationeel betoog, maar een levende boodschap?

Op z'n slechtst gaat bevinding over iets heel anders. Dan wordt er zó gepreekt dat je als hoorder diep in jezelf moet gaan kijken hoe het er met jouw zielenleven voorstaat. Je gaat wroeten in je heilsstaat. Welke fases en stappen van bekering heb je al doorgemaakt? Is er bij jou al genoeg bekering te vinden? Op die manier wordt, met woorden van Schilder, het anker van het schip niet overboord gegooid in de vaste grond van Christus, maar in het ruim van je eigen levensbootje. In dat geval is bevindelijke prediking iets waar ik niet naartoe wil bewegen.

Daarnaast krijg ik sterk het vermoeden dat een preek ook bevindelijk wordt door bepaalde uitdrukkingen en zinswendingen. Dat is sowieso meteen veel geestelijker dan gewoon Nederlands. Een beetje zoals praiseliederen aan de linkerkant van de kerken: in het Engels zijn die automatisch mooier en dieper.

Wat moeten we daar nou mee? Want of ik als vrijgemaakte ooit aan de eis van bevindelijkheid kan voldoen, dat betwijfel ik. En ik geloof ook niet dat dit moet. In Korinthe liep de een achter Paulus aan, de ander achter Petrus, een derde achter Apollos, maar dan wijst Paulus hen erop dat zij alle drie Christus prediken en dat daarom die scheiding ongeoorloofd is.

Het lijkt mij dat we als maatstaf voor elkaars prediking beter een ander woord met de b kunnen gebruiken.
U mag drie keer raden.

...

...

...

Inderdaad: Bijbels. ■

ENIGE KANTTEKENINGEN BIJ *GEESTSPRAAK*

4. De Schrift, geheel onfeilbaar (‘inerrant’) of gedeeltelijk?

TEKST
MAARTEN KUIJT,
ILCO VAN OMMEREN

BEELD
HANNAH
BABIAK

Dit is het laatste van de vier artikelen waarin wij kanttekeningen plaatsen bij het boek *Geestspraak* van dr. Henk van den Belt. In onze vorige artikelen[1] bespraken wij Van den Belts keuze voor het oudeaardecreationisme en zijn uitspraak dat de waarheid ethisch is. Nu bespreken wij zijn visie op de *inerrancy*beweging met haar belangrijkste verklaring uit 1978: *The Chicago Statement on Biblical Inerrancy*.

Een opvallend kenmerk van deze inerrancybeweging is dat ze, om de betrouwbaarheid van de Bijbel te typeren, de voorkeur geeft aan de term *inerrancy* boven *infallibility*. Met *inerrancy* geeft ze een nadere precisering van wat 'de onfeilbaarheid van de Schrift' inhoudt. Ze doet dit tegenover de *neo-evangelical*beweging, die kiest voor de term *infallibility*.

De visie van Van den Belt

Van den Belt staat enerzijds sympathiek tegenover de inerrancybeweging, maar neemt er anderzijds afstand van. Hij zegt over het Chicago Statement: "Die verklaring bevat veel waar ik het mee eens ben, maar de toon en de inhoud zijn bepaald door het verzet tegen de moderne historisch-kritische benadering van de Bijbel" (15). Hij vindt dat de beweging zich te veel vastpint op de foutloosheid van de Bijbel. "Omdat elk begrip aan erosie onderhevig is, is het onverstandig om het schriftgezag op formule te brengen aan de hand van een bepaald begrip dat dat gezag moet borgen" (133). Wat de Nederlandse Geloofsbelijdenis in artikel 7 erover zegt – de Bijbel is een onfeilbare regel voor ons geloof – heeft volgens hem geen aanvulling nodig. Het is voor hem genoeg om te spreken over 'de onfeilbare betrouwbaarheid van de Schrift' (16 en 130v.).
Maar doet hij daarmee wel recht aan de intenties van de inerrancybeweging en leest hij het Statement wel tegen de achtergrond en de fronten van die tijd?[2]

1 'Enige kanttekeningen bij *Geestspraak* 2. Een gevaarlijke inhaalmanoeuvre', in: *Nader Bekeken*, jrg. 32 nr. 5, mei 2025, p. 184-188; 'Enige kanttekeningen bij *Geestspraak* 3. Is de waarheid ethisch?, in: *Nader Bekeken*, jrg. 32, nr. 6, juni 2025, p. 220-224.

2 Zoals M.K. de Wilde voortreffelijk heeft gedaan in zijn artikel "De Schrift kan niet gebroken worden'. Een pleidooi voor inerrancy', in: *Theologia Reformata*, jrg. 63, nr. 2, juni 2020, 138-146.

Onfeilbaarheid in de 16e eeuw

De Reformatie had te strijden tegen twee fronten: Rome en de Dopersen. Ten aanzien van Rome is het zoals J.G. Feenstra stelt: "Rome stelt de traditie *naast* de Schrift, en, om dwalingen te verdedigen, zelfs *boven* de Schrift. Rome maakt de Schrift afhankelijk van de kerk."[3] Ten aanzien van de dopersen is het zoals C. den Boer stelt: "De Dopersen zijn in de dagen van de Reformatie in feite in dezelfde dwaling gevallen als de Rooms-katholieke kerk, omdat zij naast de Schrift als regel des geloofs het inwendige licht verheerlijkten."[4] Tegenover Rome stelde de Reformatie dat geen pausen, concilies, Mariaverschijningen of wat dan ook boven de Schrift gesteld mochten worden; tegenover de dopersen stelde ze hetzelfde over een inwendig rechtstreeks spreken van God of van de Geest.
Alleen de Schrift (Sola Scriptura) is de onfeilbare regel voor ons geloof. "Daarom verwerpen wij uit de grond van ons hart alles wat met deze onfeilbare regel niet overeenkomt" (art. 7 NGB).
Dat was wat de Reformatie toen beleed over de onfeilbaarheid van de Schrift.

Onfeilbaarheid in de 19e eeuw

In de 19e eeuw kreeg de gereformeerde orthodoxie met nieuwe fronten te maken: de in de Verlichting opgekomen Schriftkritiek, de evolutieleer van Darwin en de verklaring van de onfeilbaarheid van de paus (1870).
De orthodoxie, zowel in Nederland als in de VS en Canada, zag zich genoodzaakt om zich hiertegen af te grenzen en dat bracht haar tot een nieuwe – nog altijd actuele – doordenking van wat de onfeilbaarheid van de Schrift nu precies inhoudt. In Nederland wijdden onder andere Kuyper, Bavinck en Hoedemaker zich aan deze taak. Aan hen danken we de leer van de zogenoemde organische inspiratie.[5]
In de VS werden de resultaten van de nieuwe doordenking in de jaren 1910 tot 1915 gepubliceerd in *The Fundamentals. A Testimony To The Truth,* twaalf deeltjes met maar liefst 90 essays. Het ging in *The Fundamentals* om "een verdediging van het historische Christendom op terreinen waar de aanvallen van filosofie, wetenschap en theologie zich concentreerden."[6] Onder de auteurs waren James Orr (Glasgow), B.B. Warfield (Princeton), M.G. Kyle (Washington D.C.) en T. Spurgeon (Londen).[7] Het was een reactie van het orthodoxe *evangelicalism* (ook wel *fundamentalism* genoemd) op de toenemende invloed van de liberale theologie eind 19e eeuw in Noord-Amerika.[8]
Tot ± 1950 bleef men binnen de orthodoxie in Nederland, de VS en Canada trouw aan de nieuwe doordenking ten aanzien van de onfeilbaarheid van de Schrift.

Onfeilbaarheid na 1950

Na ± 1950 begon de uitholling van deze opnieuw doordachte orthodoxe visie. In ons land zijn vooral de Gereformeerde Kerken hier een schrijnend voorbeeld van.[9] In Noord-Amerika gebeurde hetzelfde, wat leidde tot het ontstaan van de beweging van het *neo-evangelicalism.*[10] De ontwikkelingen binnen die beweging zijn nauw verbonden met de ontwikkelingen binnen het Fuller Theological Seminary in Pasadena in Californië.[11]
Een sleutelfiguur, zowel in ons land als in de VS, was de 'latere' (dus niet de 'vroege', nog orthodoxe) G.C. Berkouwer, de bekende dogmaticus van de Gereformeerde Kerken Synodaal.[12]

De vroege Berkouwer wees – in een uitvoerige bespreking van de organische inspiratie-theorie in zijn *Het probleem der Schriftkritiek* (1938)[13] – op het gevaar dat men de menselijke 'factor' (de inbreng van de mens die door de Geest in dienst genomen werd bij het ontstaan van de Bijbel) zou verzelfstandigen. "In deze verzelfstandiging … schuilt nu het groote gevaar van élke theorie, die met een beroep op de organische inspiratie een compromis zoekt met de wetenschap" (317). Hij wilde niets weten van een scheiding tussen 'het Goddelijke' (de eigenlijke inhoud) en 'het menselijke' (zoals vreemde, antieke, oriëntalistische voorstellingen) in de Schrift. Want daarmee zouden we slechts een gedeeltelijk onfeilbare Bijbel overhouden. Dit achtte hij "met de Gereformeerde belijdenis in lijnrechten strijd" (326).
De latere Berkouwer benadrukt – in zijn dogmatische studiën *De Heilige Schrift I* (1966) en *II* (1967) – op basis van de organische inspiratie juist voortdurend het menselijk getuigenis van de Schrift.[14] Terecht stelt C. Trimp dat in de Schriftvisie van de latere Berkouwer "de terugtocht van de gereformeerde naar de ethische schriftbeschouwing begint".[15]

Verzet tegen deze omslag

De omslag in Schriftvisie en de daarmee gepaard gaande uitholling van de nieuw doordachte klassiek-gereformeerde visie op de onfeilbaarheid van de Schrift vond tegenspraak, zowel in Nederland (vooral vanuit orthodox gereformeerde hoek), als in de VS en Canada. In 1967 werd de Evange-

lische Omroep opgericht, die in de eerste tientallen jaren van haar bestaan opkwam voor het Schriftgezag en de klassieke visie op de onfeilbaarheid van de Schrift. Een parallelle ontwikkeling zien we in Noord-Amerika in de oprichting in 1977 van de International Council on Biblical Inerrancy (ICBI), die zich centreerde rondom Trinity Evangelical Divinity School, een theologisch seminarie in Chicago.[16] Het was de ICBI die het Chicago Statement opstelde en publiceerde.

Inerrant of infallible?

De neo-evangelicals houden het liever bij de term infallibility ten aanzien van de Schrift. Zij vinden het begrip inerrancy te strak.[17] We zien ditzelfde bij Van den Belt als hij stelt: "Daarom ga ik niet mee in de interpretatie van onfeilbaarheid als foutloosheid (*inerrancy*)" (130). Hij meent in de inerrancypositie een versmalling te zien van het geloof in de Schrift zoals de Reformatie dat verstond: "Er is in de context van de moderniteit wel het nodige misgegaan, denk aan de versmalling van onfeilbare betrouwbaarheid naar foutloosheid (inerrancy)" (278). Door te spreken over inerrancy als 'foutloosheid van de Schrift' doet hij echter tekort aan de intentie van de inerrancyvisie. Want de bedoeling ervan is niets anders dan de uitgeholde visie op 'onfeilbaarheid' te vervangen door de oorspronkelijke orthodoxe invulling van voor 1950. Zo stelt J.I. Packer, een bekende aanhanger van de inerrancyvisie, dat hij, juist vanwege de devaluatie van de term infallibility na ± 1950 de voorkeur is gaan geven aan de term inerrancy.[18]

Geheel of gedeeltelijk onfeilbaar?

De neo-evangelicale visie stelt dat er geen *errors* (fouten of dwalingen) in de Schrift staan in de zin van opzettelijk bedrog, maar dat er wel fouten in kunnen staan op geografisch, historisch en kosmologisch gebied. Zij leert dus een *beperkte* onfeilbaarheid, namelijk alleen in *matters of faith and practice* (in religieus-ethische zaken). Dit vinden wij ook bij de ethische theologen (zie ons vorige artikel). Ook voor hen gold "dat vergissingen, onjuiste mededeelingen van historische feiten, onnauwkeurigheden in de beschrijving van dezen of genen toestand" in de Schrift *niet* zijn uitge-

3 J.G. Feenstra, *Onze Geloofsbelijdenis*, 5e druk, Kampen, z.j., 67.

4 C. den Boer, *Fundamenteel Belijden. Opmerkingen over het Schriftgeloof in de Nederlandse Geloofsbelijdenis*, Kampen, z.j., 155.

5 Dat is de opvatting dat de Heilige Geest bij de totstandkoming van de Bijbel het menselijke heeft gebruikt om tot orgaan te dienen van het goddelijke, zie: J. van Genderen en W.H. Velema, *Beknopte gereformeerde dogmatiek*. Kampen, 1992, 87.

6 Aldus J.C. Maris en S. Paas, *Er is geen tussenweg – Een beschouwing van de nieuw-evangelische beweging*, ICCC, De Bilt, z.j., 11-14. Dit boekje gaat o.a. ook over de Amerikaanse neo-evangelicalbeweging.

7 Zie idem, 12.

8 De benaming *fundamentalism* is afgeleid van deze *Fundamentals*, maar geeft aanleiding tot misverstand. Zie voor een faire beschrijving van het orthodoxe evangelicalism/fundamentalism: J.I. Packer, *Fundamentalism and the Word of God*, Grand Rapids 1958, herdruk 1983.

9 Zie o.a. A.M. Lindeboom, *De theologen gingen voorop. Eenvoudig verhaal van de ontmanteling van de Gereformeerde Kerken*, Kampen, 1987. Verder een diepgravende, maar goed leesbare, wetenschappelijke studie over de omslag in het theologisch klimaat binnen de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN): Hittjo Kruyswijk, *Baas in eigen boek? Evolutietheorie en Schriftgezag bij de Gereformeerde Kerken in Nederland (1881-1981)*, Hilversum, 2011.

10 Zie J.C. Maris en S. Paas, *a.w.*

11 Zie Maris en Paas, *a.w.* en, diepgravend, George Marsden, *Reforming fundamentalism: Fuller Seminary and the New Evangelicalism*, Grand Rapids, 1985.

12 Zie bijv. C.W. Bogue, 'Berkouwer and the Battle for the Bible' in: J.D. Hannah (ed.), *Inerrancy and the Church*, Chicago, 1984, 381-411. Onder evangelicals was '(de latere) Berkouwer versus Warfield' een populair symbool voor de controverse tussen neo-evangelicals en orthodoxe evangelicals/fundamentalists.

13 Dr. G.C. Berkouwer, *Het probleem der Schriftkritiek*, Kok, Kampen, 1938, 314-327.

14 Zie bijv. Berkouwers *De Heilige Schrift II*, Kampen, 1967, 49, 51, 52, 54 en 56. Wij geven hierin F.W. Buytendach gelijk in zijn dissertatie *Aspekte van die vorm/inhoud-problematiek met betrekking tot die organiese Skrifinspirasie in die nuwere gereformeerde teologie in Nederland*, Amsterdam, 1972, 333. Wij scharen ons eveneens achter zijn conclusie, dat "die Skrif ook vir hom (= Berkouwer) in menige opsig onbetroubaar en feilbaar is op die punt van die menslike bemiddeling (406)". Dus slechts een gedeeltelijke onfeilbaarheid van de Schrift bij de latere Berkouwer.

15 C. Trimp, 'Schilder-symposium [slottoespraak]', in: *De Reformatie. Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven*, jrg. 66, 1990, 258.

16 Marsden, a.w., 285.

17 M.K. de Wilde geeft echter in zijn aangehaald artikel (zie noot 2) een heldere en lezenswaardige verdediging van het begrip inerrancy. Hij geeft ook een duidelijk overzicht van het ontstaan en de intentie van The Chicago Statement on Biblical Inerrancy en de discussies omtrent de termen inerrant en infallible. Hij gaat ook de kritiekpunten langs die telkens ingebracht worden tegen dit Statement, bijvoorbeeld dat het een overbodige 'beschermingsconstructie' zou zijn, dat het 'een rationalistisch waarheidsbegrip' zou hanteren en ook dat dit Statement zich te veel zou laten leiden door 'angst voor fouten', terwijl dit helemaal niet nodig is, gezien de 'certitudo' van het geloof (i.t.t. de 'securitas').

18 J.I. Packer, *Freedom, Authority & Scripture, International Council on Biblical Inerrancy*, Leicester, 1981, 55-57.

Een dualistische Schriftvisie

In de neo-evangelicale infallible-visie, met haar aanname van een gedeeltelijke onfeilbaarheid van de Schrift, schuilt het gevaar dat men uitkomt bij een dualistische Schriftvisie. Een voorbeeld hiervan is de visie van Paul K. Jewett, van 1955 tot 1991 hoogleraar systematische theologie aan het Fuller Theological Seminary. In zijn geruchtmakende boek *Man as male and female* (1975) maakte hij onderscheid tussen de christelijke Paulus en de nog rabbijns gebleven Paulus. Voor Jewett zijn de twee gezichtspunten van Paulus – het Joodse en het christelijke – onverenigbaar. En daarom moeten wij als christelijke kerk Paulus 'ontrabbiniseren': we moeten hem ontdoen van zijn rabbijnse restovertuigingen en hem zo meer christelijk maken. Dat de man het hoofd is van de vrouw is rabbijns; we dienen dat te christianiseren met behulp van wat we bijvoorbeeld lezen in Galaten 3:28: "In Christus is noch man, noch vrouw." Zo kan de vrouw dan toch in alle ambten!

sloten. De Schrift is voor hen daarom *niet* volledig "feilloos of onfeilbaar." Zo maakte Gunning een onderscheid tussen de religieuze onfeilbaarheid in de Schrift – die hij erkent – en een wetenschappelijke onfeilbaarheid, die hij betrekt op de "aardrijkskundige kennis der Profeten" en hun "geschiedkunde" – en die hij verwerpt.[19]
De inerrancyvisie wijst deze tweedeling in de Schrift af en betrekt de onfeilbaarheid op het geheel van de Bijbel. Ze kiest voor de term inerrancy vanwege de devaluatie van het begrip infallible. Daarmee is de inerrancyvisie in lijn met de klassiek-gereformeerde visie, zoals we die aantreffen bij theologen als Kuyper, Bavinck, Hoedemaker en de vroege Berkouwer.[20]

Verkeerde inschatting

De stelling van Van den Belt dat het Chicago Statement opkomt "uit het verzet tegen de visie dat de Bijbel slechts een menselijk getuigenis en geen onfeilbare openbaring van God is" (131) is onjuist. Het verzet was gericht tegen de visie van veel neo-evangelicals, die slechts *een gedeeltelijk onfeilbare* Bijbel aanvaardden, terwijl ze toch bleven spreken over de Bijbel als infallible/onfeilbaar.
Al beseffen wij mét Van den Belt dat ook de term inerrancy onderhevig zal zijn aan erosie (133), toch moeten we de inerrancybeweging niet vastpinnen op het sjibbolet 'foutloosheid', zoals hij doet, maar juist haar hermeneutische intenties honoreren.[21] Begeeft Van den Belt zich zo, door zich te distantiëren van de inerrancybeweging, niet buiten de onfeilbaarheidsvisie van Kuyper, Bavinck, Hoedemaker, Warfield en Packer?[22] Voelt hij zich dan toch meer thuis bij de ruimere Schriftvisie van de neo-evangelicals, die een middenpositie innemen tussen het fundamentalisme/de orthodoxe visie en het modernisme, zoals ook de ethischen dat deden?

Hernieuwde doordenking nodig

Anders dan de 16e eeuw vraagt onze tijd om een precisering van de Schriftvisie, omdat de fronten verschoven zijn. Zolang de Schrift voor de gereformeerde theologie het *principium cognoscendi* (kenprincipe) is, zal die theologie te maken krijgen met kritiek en dwaling. Dat moet verwerkt worden in een hedendaagse systematische doordenking van het Schriftgezag. Het is geboden om de stem van Bavinck tegenover de ethischen en parallel daarmee de stem van de inerrantists tegenover de neo-evangelicals mee te nemen in de onderbouwing van de belijdenis dat de Schrift inderdaad een onfeilbare regel voor ons geloof is (art. 7). Dán doen we pas recht aan wat in artikel 5 van de NGB over het gezag van de Schrift wordt beleden, namelijk dat wij zonder enige twijfel geloven *al* wat daarin begrepen is. En dat 'al' slaat niet alleen op de religieus-ethische zaken, zoals de ethischen en de neo-evangelicals beweren, maar op het geheel van Gods onfeilbaar Woord, de *viva vox Dei* – de levende stem van God. ■

19 Deze alinea is gebaseerd op: J. van der Sluis, *De ethische richting*, Rotterdam, 1917, 84-85.

20 Terecht constateert J.A. Montsma in zijn dissertatie *De exterritoriale openbaring – De Openbaringsopvatting achter de fundamentalistische Schriftbeschouwing*, Amsterdam, 1985, 241-242, een algehele overeenkomst in Schriftvisie tussen H. Bavinck (en o.i. impliciet ook Kuyper en Hoedemaker) en B.B. Warfield en J.I. Packer.

21 Dit missen wij ook node bij de drie artikelen van W.J. Ouweneel over de inerrancypositie in *Het gezag van de bijbel*, deel 3 van de serie Bijbel en Exegese (Theologische Verkenningen), red. A.G. Knevel, M.J. Paul en J. Broekhuis, Hilversum, 1987, 66-90.

22 Aldus de evaluatie van J.A. Montsma, *a.w.* In dit rijtje zou Calvijn niet misstaan: Zie ook De Wilde, *a.a.*, 145 en noot 33, die poneert dat Calvijns Schriftvisie "op z'n minst goed aansluit bij de *inerrancy*positie". Terecht geeft hij aan dat "de Schriftvisie die in het *Chicago Statement* naar voren komt een katholiek, algemeen-christelijk karakter heeft en dat inerrancydenkers een cruciale bijdrage kunnen leveren in het hedendaagse debat over het lezen en toepassen van de Bijbel" (139).

TEKST
HARM
VELDMAN

BEELD
EVSA002,
WIKIMEDIA

KEIZER CONSTANTIJN EN HET CONCILIE VAN NICEA

1700 jaar geleden hielden in de Griekse stad Nicea – nu Iznik in West-Turkije – ongeveer 250 christelijke bisschoppen hun beraad over een geloofsthema dat al jaren de katholieke kerk bezighield en ook verdeelde. Deze algemene kerkvergadering was samengeroepen door niemand minder dan (de nog niet gedoopte) keizer Constantijn de Grote. Hij was een vriend van de christenen. De keizer was ervan overtuigd dat de vrede in de kerk een belangrijk middel was voor de vrede in het Romeinse rijk. De kerk was in zijn ogen zoiets als 'het cement van de maatschappij' – als bindmiddel hield het de mensenmassa rustig. De 'Pax Romana' was een heilig ideaal voor elke keizer.

De christelijke kerk

Nu was de christelijke ofwel katholieke kerk enorm gegroeid sinds zij in de vrede van de keizer mocht delen. Het was Constantijn die in 312, na zijn glorieuze overwinning op concurrent Maxentius, tot het besluit kwam de lang vervolgde christenen godsdienstvrijheid te verlenen. Dat werd uitgesproken in het Edict van Milaan van 313. Vrijheid en vrede waren de grote geschenken die God door deze keizer schonk. En de kerk was een zeer omvangrijk geheel. Ze strekte zich uit van Jeruzalem via Egypte door Noord-Afrika naar Spanje en vandaar via Gallië naar de Lage Landen en naar Rome en de Balkanlanden, waarna de 'cirkel' rondom de Middellandse Zee rond was via Griekenland en Klein-Azië naar het Midden-Oosten en Palestina.

Eenheid van de kerk houdbaar?

Het exacte aantal leden van de kerk van de 4e eeuw zullen we nooit weten, maar het waren er miljoenen. Alleen al door dat grote aantal en door de geografische spreiding was eenheid een probleem. Maar ook de taalverschillen waren een factor van belang bij het behoud van de eenheid in het geloof binnen de 'catholica'. De hoofdtalen van de kerk waren het Grieks en het Latijn, respectievelijk voor het oosten en het westen. Men sprak niet altijd de taal van de ander. De vele volkstalen en dialecten maakten het nog moeilijker om samen een te zijn. Daar moest hard aan gewerkt worden. Op de zondag werd veelal de Apostolische Geloofsbelijdenis aan de gemeente voorgehouden – uiteraard in het Latijn of Grieks. Een verstandige pastor deed er goed aan de tekst ook in de volkstaal voor te lezen. Dat gold ook voor de prediking en de formules die bij de sacramenten behoorden.
Daar kwam nog bij dat de leefwereld van de omringende cultuur gestempeld was door het geloof in heidense goden. En die wereld verlangde van christenen een aangepast gedrag, door bijvoorbeeld mee te doen aan feesten voor de goden van het Rijk. Het was voor veel christenen een zware opgave om afstand te houden en de antithese te bewaren. In tijden van vervolging kon je worden gearresteerd als je niet meedeed aan de keizerverering.

De vrijheid voor de christenen sinds 313 betekende niet dat alle problemen uit het verleden opgelost waren. Je kon nu wel openlijk uitkomen voor je christenzijn, maar het was niet zo dat de publieke opinie dat automatisch accepteerde. Daardoor kon er onder de vrije christenen een zeer divers gedrag ontstaan ten opzichte van de leefwereld van de heidenen. Geloofseenheid? Het werd maar al te gemakkelijk een zaak van de binnenkamer. Het is echter ook bekend dat het optreden van christenen in de samenleving sterk gewaardeerd werd: zij

hadden de moed om hulp te bieden bij ziekte, overlijden en begraven, armoede enzovoorts. En waar de bisschop zoiets stimuleerde, was er een welkome ruggensteun van een autoriteit.

Geloofskwestie: wie is Jezus?
Een diepgaand verschil van mening kwam aan het licht bij de vraag naar de ware identiteit van Jezus. De kerk werd een verzamelplaats van uiteenlopende (en eigenzinnige) opvattingen over deze hoofdvraag. Dat werd mede veroorzaakt door de Grieks-Romeinse cultuur met haar vele goden en godinnen, waarbij ook de gnostiek haar invloed deed gelden. De beeldvorming over Jezus kwam bij menigeen in de verdrukking: hoe kon een God toch geboren worden uit een maagd? Natuurlijk was Jezus een hoogwaardig schepsel, maar wel ongelijk aan zijn Vader in de hemel.
Nu was er in de Egyptische havenstad Alexandrië een presbyter die in zijn preken zich in deze zo 'begrijpelijke' zin uitdrukte. Het was voor velen een genot om naar deze man, Arius, te luisteren. Dan begreep je veel beter wie Jezus eigenlijk was. Hij was wel een bijzonder mens, maar hij was geen God, dat bestond niet.

Maar boven Arius stond bisschop Alexander. En deze geloofde wat in de Bijbel stond: Jezus was van eeuwigheid Gods Zoon en wezensgelijk met de Vader (Johannes 1 en 10). De bisschop had een assistent, diaken Athanasius, die deze geloofsovertuiging deelde en met verve kon verdedigen als hij in discussie raakte met arianen.

Maar de tegenstellingen leidden er zelfs toe dat er in Alexandrië straatgevechten uitbraken, waarbij voor- en tegenstanders van Arius elkaar bebloede hoofden sloegen! Zo ging de bisschop ertoe over om Arius te schorsen en af te zetten wegens de ontkenning van de Godheid van Jezus. Echter, in het oostelijk deel van de wereldkerk stonden veel bisschoppen achter Arius. Daarmee stond de geloofseenheid in het Rijk op breken. En dus greep keizer Constantijn in.

Een diepgaand verschil van mening kwam aan het licht bij de vraag naar de ware identiteit van Jezus

Verschil van één letter
Over de ware identiteit van Jezus had rond het jaar 200 de christen-jurist Tertullianus te Carthago al diepgaand nagedacht. Christus was volgens hem volledig één van wezen met de Vader. Hij kwam met een term die duidelijkheid kon verschaffen: 'consubstantialis'. In het Grieks werd die aanduiding weergegeven met '*homo*-ousios'. De tegenstanders van de hiermee samenhangende leer over Jezus kozen voor de Griekse weergave '*homoi*-ousios', wat zoveel betekent als: 'veel overeenkomst met' maar niet 'gelijk aan'. Die ene letter maakte het verschil. En dat zou blijken op het concilie.

Conciliair overleg
Alle 318 bisschoppen van de katholieke kerk kregen de uitnodiging naar Nicea te komen voor het eerste oecumenische concilie. De keizer zorgde voor vervoer door overal in het rijk postkoetsen beschikbaar te stellen en hij regelde passend verblijf voor de hoge heren (en hun gevolg). In het hoofdgebouw van het keizerlijk paleis werd de kerkvergadering gehouden. Bij de informele start op 20 mei waren ongeveer 250 bisschoppen aanwezig; ze hielden verkennende voorbesprekingen over de aanhangig gemaakte thema's. Constantijn was nog niet present. Hij kwam enkele weken later, op 19 juni, in vol ornaat, zijn kleding versierd met edelstenen. Toen hij binnenkwam stonden alle aanwezigen op en gaven hem de aanwijzing om plaats te nemen op de gouden erezetel die voor hem klaarstond; hij koos er niet voor om op de hoge troon plaats te nemen. In zijn toespraak sprak Constantijn zijn vreugde uit over 'het eendrachtig samenzijn van zijn vrienden'. Ook liet hij zijn hoorders weten: "Tweedracht in de kerk is erger dan alle andere oorlogen." De keizer was officieel voorzitter, maar die taak werd overgenomen door bisschop Ossius (ook wel: Hosius) van het Spaanse Cordoba. Uit Alexandrië waren als direct betrokkenen bisschop Alexander en diaken Athanasius aanwezig.

De beraadslagingen duurden nog een aantal weken; er was veel werk te verrichten voor het op één lijn krijgen van de deelnemers. Dat wilde de keizer maar al te graag. Athanasius heeft zich in deze besprekingen met overtuiging laten horen. Uiteindelijk was er – mee door keizerlijke druk – een grote meerderheid die instemde met Constantijns wil dat de leer van Arius werd afgewezen. De meeste kerkleiders gaven zich gewonnen. Zo viel het besluit dat de kerk zich zou houden aan de leer dat Jezus de Zoon van God was en gelijk van wezen aan zijn Vader. Naast deze dogmatische uitspraak nam het concilie ook besluiten over de kerkelijke organisatie en andere praktische zaken van het kerkelijke leven, zoals de berekening van de paasdatum.

Op 25 juli 325 werd deze kerkvergadering gesloten.

Michael Damaskinos, *Het concilie van Nicea*.
Rechts vooraan keizer Constantijn, onderaan de veroordeelde Arius

Na Nicea

Het concilie had de vrede moeten brengen en dat leek eerst ook te lukken. Maar de geschiedenis na Nicea liet zien dat de onrust in de kerk bijna even groot bleef en dat veel arianisme zich handhaafde. Het oordeel van de keizer over Arius sloeg helemaal om. In 336 kwam het zelfs zover dat Arius – in opdracht van Constantijn(!) – weer zou worden aangenomen als kerkdienaar. Maar op de dag voor zijn rehabilitatie overleed deze bejaarde voorganger in de straten van Constantinopel. Athanasius, die in 328 benoemd was als bisschop van Alexandrië, werd als gevolg van ariaanse invloeden aan het keizerlijke hof tot vijf keer toe verbannen – zelfs een keer naar Trier aan de Moezel.

Pas toen keizer Theodosius in 381 het tweede oecumenische concilie van Constantinopel bijeenriep, kwam er een eind aan de onverkwikkelijke toestanden die na Nicea waren ontstaan. Op die grote kerkvergadering werd ook de definitieve tekst van de Belijdenis van Nicea vastgesteld. En deze keizer handhaafde een strak beleid ten opzichte van hen die ariaanse opvattingen koesterden.

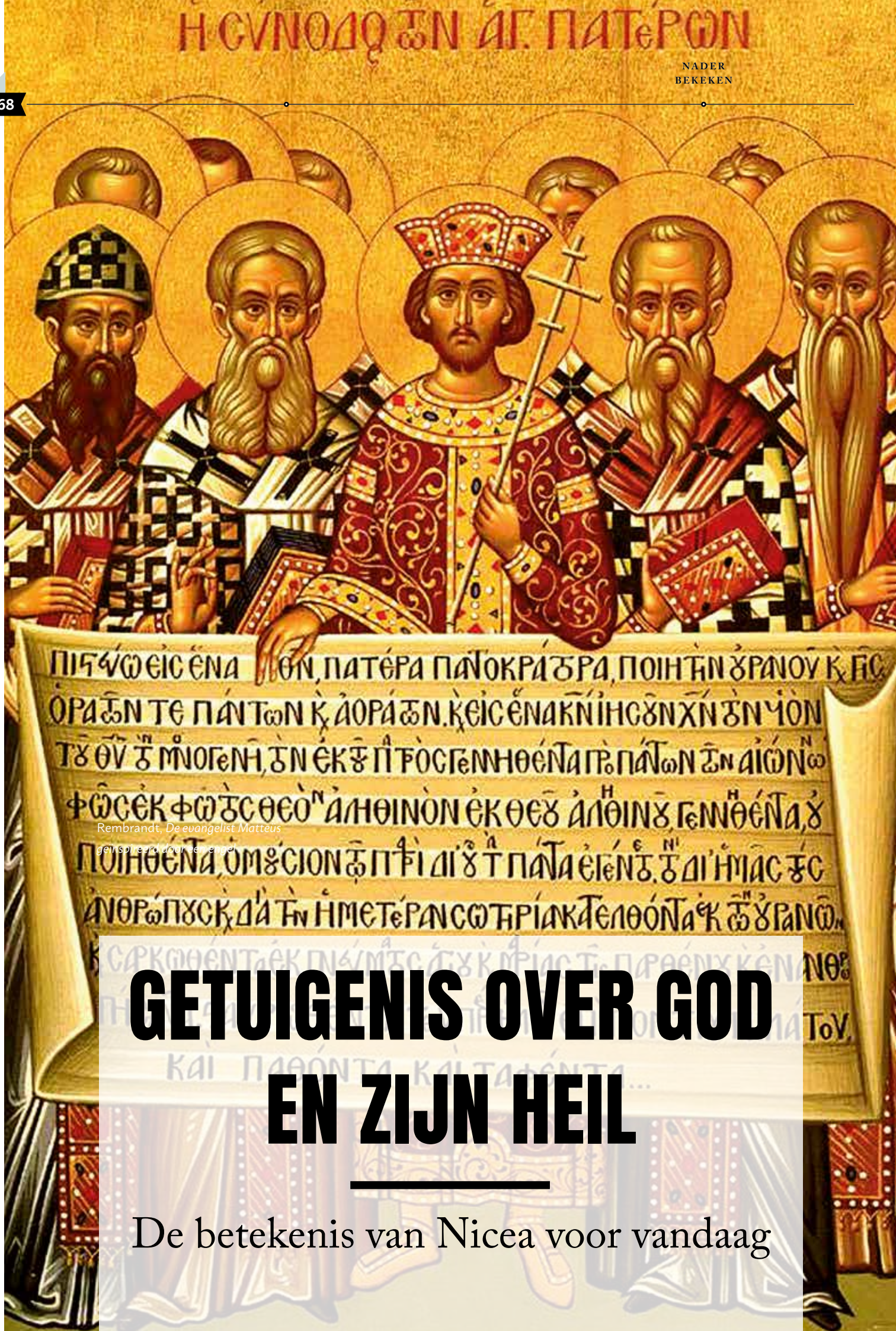
20e en 21e eeuw

Tot in onze eigen tijd leeft het arianisme voort. Het is zo'n menselijke, verstandelijke, begrijpelijke leer. Iemand als dr. H. Berkhof (1914-1995), die tijdens zijn loopbaan in de Hervormde Kerk opschoof van gematigd orthodox naar gematigd vrijzinnig, "wil niet weten van de twee naturen van de Middelaar".[1] Hij kreeg veel medestanders. Ook binnen de gereformeerde kring vinden verschuivingen in de Godsleer plaats.[2]
Oude dwalingen zijn niet dood te verklaren – de kerk dient steeds alert te blijven. ■

In 381, tijdens het tweede oecumenische concilie van Constantinopel, werd de definitieve tekst van de Belijdenis van Nicea vastgesteld

1 Dr. J. van Genderen en dr. W.H. Velema, *Beknopte gereformeerde Dogmatiek*, p. 414. Zie verder het register van dit boek op Arius en Berkhof.

2 Daar wijst ook dr. J. Hoek op in zijn rede 'Verschuivingen in de Godsleer – oriëntatie en positiebepaling', in: *Theologia Reformata*, 2016, vol. 59, nr. 2, p. 128-143, zie: https://ugp.rug.nl/TR/article/view/31926.

Rembrandt, *De evangelist Matteus geïnspireerd door de engel*

GETUIGENIS OVER GOD EN ZIJN HEIL

De betekenis van Nicea voor vandaag

TEKST
DOLF
TE VELDE

BEELD
WIKIMEDIA

De betekenis van Nicea is van verschillende kanten te benaderen. We kunnen inzoomen op de historische context van het jaar 325, de discussies die toen speelden, de groepen en stromingen in de kerk, de machten en belangen op de achtergrond. Aan de andere kant van de tijdlijn beginnend kunnen we vaststellen dat 1700 jaar later deze geloofsbelijdenis nog altijd in kerken wereldwijd gebruikt wordt. Daartussenin bevindt zich een inhoudelijk-theologische duiding: hoe vertolkt Nicea[1] het christelijk geloof, welke noties uit het evangelie treffen we erin aan, welke keuzes worden vastgelegd, en hoe geven die richting aan ons geloof vandaag?

Het eerste Concilie van Nicea.
Icoon waarop een deel van de Belijdenis van Nicea wordt getoond

Instemming

Zo'n actualiserende uitleg is eigen aan het genre 'geloofsbelijdenis'. Ook al ontstaat een belijdende formulering in een specifieke tijd en als reactie op concrete debatten, het geloofsantwoord dat de kerk vindt, gaat boven die tijd en context uit, en doet aanspraak op universele instemming. Het is dus terecht dat belijdenissen, waaronder die van Nicea, een eigen leven gaan leiden en in latere tijd nieuwe interpretaties en toespitsingen krijgen.

Het kernpunt van de belijdenis van Nicea laat dit goed zien: de verhouding van de Vader en de Zoon. Aanleiding voor de kerk om zich hierover uit te spreken was de extreme opvatting van Arius, die het eigenlijke God-zijn beperkte tot de Vader, en de Zoon omschreef als het eerste en hoogste schepsel. In de debatten hierover speelden uiteraard allerlei motieven mee, en er werden allerlei argumenten gebruikt. In de korte tekst van Nicea kristalliseert dit alles uit in enkele slagzinnen die de beweringen van Arius weerleggen: de Zoon is uit

1 Voor het gemak spreek ik hier over 'Nicea', terwijl de kerkelijk gezaghebbende tekst in feite door het latere concilie van Constantinopel in 381 is vastgesteld, en daarom in vakkringen als 'Nicaeno-Constantinopolitanum' wordt aangeduid. Verderop in dit artikel wordt op enkele punten de ontwikkeling van Nicea 325 naar Constantinopel 381 geschetst.

De Zoon is uit de Vader geboren 'voor alle eeuwen' en Hij is 'geboren, niet geschapen'

de Vader geboren 'voor alle eeuwen' (en dus niet, zoals Arius stelde, op een bepaald moment), en Hij is 'geboren, niet geschapen'.

Trefzeker

Meer nog dan deze omschrijvingen is één kernwoord beslissend: de Zoon is *homo-ousios*, 'één van wezen' met de Vader. De keuze van deze term is trefzeker, en heeft tegelijk iets toevalligs. Trefzeker: met het *homo-ousios* wordt niet alleen de directe visie van Arius uitgesloten, maar ook de vrij grote groep binnen de kerk die het halverwege met Arius eens was. Het feit dat deze groep – algauw aangeduid als 'semi-arianen' – onder aanvoering van niemand minder dan de keizerlijke hoftheoloog Eusebius van Caesarea zo omvangrijk was, laat zien hoe de kerk met het *homo-ousios* over haar eigen eerdere onduidelijkheid heen groeit.

In de tweede en derde eeuw was ten aanzien van (wat wij nu noemen) de Drie-eenheid een benadering gangbaar die aan God de Vader het eigenlijke God-zijn toekende, terwijl de Zoon en de Geest weliswaar als goddelijk werden gezien, maar dan toch een trapje lager dan de Vader. Onder meer de beroemde theoloog Origenes van Alexandrië had dit subordinatianisme (Zoon en Geest zijn ondergeschikt, gesubordineerd, aan de Vader) verdedigd. Onduidelijk blijft hoe de Zoon en de Geest goddelijk kunnen heten, terwijl ze dit niet in dezelfde zin als de Vader zijn. Door zich uit te spreken voor het *homo-ousios* laat de kerk deze onhelderheid achter zich.

Toevallig

Tegelijk heeft de keuze voor juist dit slagwoord ook iets toevalligs. De term *homo-ousios* was niet lang vóór Nicea juist nog afgewezen. Dit gebeurde op een concilie in Antiochië in 268, ter veroordeling van de visie van Paulus van Samosata. Deze combineerde de stelling dat de 'Zoon' in feite slechts de aanduiding is van een aspect (de *Logos*) van het ene goddelijke wezen met een visie op de persoon van Christus, waarbij de menselijke en de goddelijke kant twee zelfstandige eenheden blijven. Paulus van Samosata leek de goddelijkheid van Christus te onderschrijven, maar ontkende intussen dat de Zoon een onderscheiden goddelijke Persoon is. Het feit dat een en dezelfde term afgewezen kan worden en zestig jaar later het slagwoord voor de ware, orthodoxe leer kan worden, is verrassend en veelzeggend.

Het 'toevallige' van de keuze voor *homo-ousios* is ook af te lezen aan de aanhoudende discussies in de decennia na 325. Voor de verschillende geledingen in de kerk was niet een-twee-drie duidelijk wat Nicea hiermee had uitgesproken. De belijdenis van het *homo-ousios* gooit als het ware een steen in de vijver, waarvan de kringen pas na verloop van tijd zichtbaar worden. Dat de Zoon 'één van wezen' met de Vader is, geeft de ene kant van het verhaal weer, en tegenover Arius en de semi-arianen is het van wezenlijk belang om dit te markeren: de Zoon valt niet, als eerste schepsel, in een andere categorie dan God, maar Hij is in volle zin zelf God. De andere kant is dat Vader en Zoon (en Geest) elk een eigenheid hebben, die de een van de ander onderscheidt. Vader en Zoon zijn één, maar vallen niet samen. Het kostte nog een aantal rondes van theologische discussie om, op basis van de leeruitspraak van Nicea, hierover helderheid te verkrijgen.

Onderscheid

De oplossing ligt in het verschillend definiëren van de Griekse woorden *ousia* en *hupostasis*. In het normale Grieks, en in het kerkelijk spraakgebruik tot dan toe, konden deze woorden overlappend worden gebruikt. Daarmee blijft de moeilijkheid dat er, als Vader en Zoon één 'wezen' zijn, geen ruimte is om ook nog aan te geven waarin ze van elkaar onderscheiden zijn, zonder terecht te komen bij de conclusie dat er twee (of drie) goddelijke 'wezens' zijn. Drie beroemd geworden theologen uit Cappadocië, Basilius van Caesarea, Gregorius van Nyssa, en Gregorius van Nazianze, stelden voor om strikt onderscheid te maken tussen *ousia* en *hupostasis*, en de kerk heeft deze oplossing gevolgd vanaf het concilie van Constantinopel in 381. Voortaan wordt *ousia* = 'wezen' gereserveerd voor het ene goddelijke wezen van Vader, Zoon en Geest, en geeft *hupostasis* uitdrukking aan de onderscheiden persoonlijke identiteit van elk van de drie. Pas met deze begripsverheldering 'werkt' het *homo-ousios*, en weet je ook wat ermee bedoeld wordt.

Ook dan gaat het echter nog niet vanzelf goed. In de zestiende eeuw had de jonge en ambitieuze theoloog Johannes Calvijn moeite met de formulering dat God de Zoon 'God uit God' (Latijn: *Deum de Deo*) is. Hij proefde hierin toch een bepaalde rangorde, alsof de Zoon zijn God-zijn ontleent aan de Vader en daarin ondergeschikt blijft aan de Vader. Zelf benadrukt Calvijn dat, op het niveau van Gods wezen beschouwd, de Zoon evenzeer volwaardig en oorspronkelijk God is, terwijl inderdaad op het niveau van de goddelijke Personen en hun relaties moet worden gezegd dat de Zoon uit de Vader geboren is. De soep van Calvijns bezwaar tegen Nicea wordt dus minder heet gegeten dan ze aanvankelijk werd opgediend. Toch is het misverstand waartegen Calvijn zich verzette niet denkbeeldig. In de oorspronkelijk door het concilie van Nicea in 325 vrijgegeven tekst komt ook nog de uitdrukking voor dat de Zoon is 'uit het wezen [of: de substantie] van de Vader'. Bij de bekrachtiging van Nicea door het concilie van Constantinopel in 381 is juist deze meerduidige formulering weggelaten.

Beloning

Het is eigen aan kerkelijke belijdenissen dat latere generaties die telkens opnieuw voor hun rekening moeten nemen, door zich bewust te worden van de noodzaak en de strekking ervan. Ook vandaag de dag is een oplossing à la Arius makkelijker, en in zekere zin aantrekkelijk. Geloven in God de Drie-enige, de godheid van Christus voluit belijden, vraagt meer inspanning. De beloning is exponentieel groter, en ligt in de volle rijkdom van wat het evangelie ons over de mensgeworden Zoon van God openbaart.

Dit wordt extra zichtbaar als Nicea na de lange omschrijving van de Persoon van Christus een korte opsomming geeft van zijn werk, ongeveer parallel aan de Apostolische Geloofsbelijdenis. Het inleidende zinnetje is opvallend: "Ter wille van ons, mensen, en van ons behoud …" De strijd met Arius over de verhouding van de Vader en de Zoon is niet slechts theorie, ons behoud is ermee gemoeid. Als Arius de wezenlijke eenheid van Vader en Zoon ontkent, begint dit bij zijn stelling dat de ware godheid volstrekt verheven, transcendent, is. De fundamentele kloof tussen God en mensen is alleen te overbruggen wanneer mensen zich door morele transformatie toe bewegen naar goddelijke perfectie. Een beweging van onderop, dus. Nicea keert dit om: deze Zoon, echt en voluit God, is neergedaald. De beweging gaat van boven naar beneden. God zelf neemt ons behoud ter hand, en alleen door het komen van God de Zoon in ons menselijk bestaan wordt ons behoud realiteit.

De strijd met Arius over de verhouding van de Vader en de Zoon is niet slechts theorie, ons behoud is ermee gemoeid

Heilzame bedoeling

Daarbij geeft Nicea in het voorbijgaan uitdrukking aan een goddelijke intentie en richting die in het verlossingsgebeuren valt op te merken. Tegenover Arius en alle vormen van spirituele zelfverlossing is het zaak om aan deze heilzame goddelijke bedoeling vast te houden. Vanuit de gangbare religieuze denkwijze is het ongehoord dat God zich zou verlagen tot de mensenwereld. De kerk spreekt met Nicea uit dat dit juist het geheim van het evangelie is. Met een extra toespitsing kunnen we zeggen: de menswording – incarnatie – van God de Zoon is geen vanzelfsprekendheid die al in het 'systeem' van God en wereld opgesloten ligt, maar het is een bewuste daad van God waarmee Hij ons behoud op het oog heeft.

De kernbeslissing van Nicea, neergelegd in de uitspraken over de Persoon en het werk van Christus, blijft krachtig spreken tot de kerk van vandaag. Te midden van kerkelijke gescheidenheid en verwarring is het een hoopvol teken dat Nicea nog altijd algemene aanvaarding vindt als uitdrukking van het christelijk geloof van alle tijden en alle plaatsen. Het mag dan de sporen dragen van denkwijzen en discussies van lang geleden, en gestalte krijgen in woorden die niet zo letterlijk in de Bijbel terug te vinden zijn, intussen is dit wel nodig om de Bijbelse waarheid trouw te blijven.

Die binding aan de Bijbel vormt een van de overige kenmerken van Nicea.[2]

2 De hierna genoemde formuleringen komen uit de aangevulde versie die door het concilie van Constantinopel in 381 werd vastgesteld.

Op twee plekken komt dit naar voren: de opstanding van Christus is 'overeenkomstig de Schriften' – volgens het voorbeeld van de apostel Paulus in 1 Korintiërs 15 – en over de Heilige Geest wordt gezegd dat Hij 'heeft gesproken door de profeten'. Een zo beknopte belijdenistekst geeft uiteraard geen volledige leer over de heilige Schrift. Toch is de richting duidelijk: wat wij geloven, is op de Schriften gegrond, en in de Schrift vernemen wij Gods eigen stem. Daarbij drukt het 'overeenkomstig de Schriften' de continuïteit uit tussen het evangelie van Jezus en het Oude Testament. Christus' opstanding, als bekroning van zijn lijden en sterven 'om ons behoud' komt niet uit de lucht vallen, maar vervult wat aan Israël beloofd was. Voor de christelijke kerk is het onopgeefbaar om aan de eenheid van Oude en Nieuwe Testament vast te houden, omdat Gods beloofde Messias is gekomen en het heil van Gods koninkrijk brengt in heel de wereld.

Veelzeggend

Het andere grote punt waarop Nicea van belang is, is het spreken over de Heilige Geest als de derde van de Drie-eenheid. De oorspronkelijke tekst van Nicea 325 liet het bij de summiere uitspraak "En [wij geloven] in de Heilige Geest". Op zichzelf is het veelzeggend dat de uitdrukking 'wij geloven in …' parallel gebruikt wordt voor Vader, Zoon en Geest. Impliciet is daarmee de volwaardige godheid van de Geest onderstreept. Toch blijft staan dat Nicea in eerste instantie zich concentreerde op de vraag naar de verhouding van de Zoon tot de Vader. In de daarop volgende decennia werd dit ook ten aanzien van de Geest verder doordacht. Opvallend daarin is het gewicht van liturgische en praktisch-spirituele argumenten. Spiritueel: wanneer Gods aanwezigheid merkbaar is in de heiliging van ons leven, kan het niet anders dan God zelf zijn die daarin actief is. Liturgisch: al enkele eeuwen werd in gebed en lied ook de Heilige Geest geprezen en aanbeden, tegelijk met Vader en Zoon. Het concilie van 381 neemt dit element rechtstreeks over: "die samen met de Vader en de Zoon aangebeden en verheerlijkt wordt".

Beknopt duidt Nicea-Constantinopel ook het eigene van de Geest aan, in onderscheid van de Zoon. Van de Zoon kunnen we zeggen dat Hij is 'geboren uit de Vader', van de Geest heet het dat Hij 'van de Vader en de Zoon uitgaat'. Achter die uitdrukking ligt het spreken, bijvoorbeeld in het evangelie van Johannes, over de Geest die 'gezonden' wordt van de Vader door de Zoon. Allereerst slaat dit op de heilshistorische uitdeling van de Geest aan allen die bij Jezus horen, maar het wordt zo verwoord dat het op Gods eigen innerlijke wezen teruggaat.

Opgetogen

De Geest is 'de Heer die levend maakt'. In een opiniestuk in het Nederlands Dagblad (10 januari 2025) werd het verwijt geuit, dat Nicea met het woord 'Heer' de mannelijke dominantie begunstigt. Zulke kortsluiting ontstaat wanneer de geloofstaal door het frame van onze genderdiscussies wordt geduwd. Het is ook een vreugdeloze onderneming, die in scherp contrast staat met de opgetogen taal van Nicea-Constantinopel. De verrassing van het nieuwe leven waaraan de Geest deel geeft, zet daar de toon. Bovendien heeft deze frase een directe Bijbelse achtergrond in de woorden van de apostel Paulus in 2 Korintiërs 3:17: "Met de Heer wordt de Geest bedoeld" (NBG-1951: "De Here nu is de Geest"). Achter deze gelijkstelling ligt nog iets fundamentelers: de naam 'Heer' (*Kurios*) komt alleen aan God toe. Even spectaculair als het is om Jezus van Nazareth te eren met de titel 'Heer', net zo beslissend is het om deze aanduiding ook aan de Geest toe te kennen. In de belijdenis van Nicea loopt het parallel: Wij geloven in

- één God, de almachtige Vader;
- één Heer, Jezus Christus;
- de Geest, die Heer is.

In het drievoudige spreken over God als Vader, Zoon en Geest wordt de eenheid van God vastgehouden – hiervoor koos Nicea het treffende woord *homo-ousios*. En omgekeerd: slechts als deze Drie is God de Ene. Dit is terug te zien in de eenheid van Gods werk: als God de Vader is Hij de Schepper; van God de Zoon wordt beleden dat 'door Hem zijn alle dingen geworden'; en tenslotte geloven wij in de Geest die levend maakt.

Zo schittert in dit Credo het goddelijk heilswerk waarvan het geloof leeft. De leerbeslissingen van 1700 jaar geleden zijn geen koele theorie, maar warme werkelijkheid. Nicea getuigt van God Drie-enig, oorsprong van alles, God van ons heil, Heer van ons leven, nu en in de toekomende eeuw. ■

TEKST
AAD
KAMSTEEG

BEELD
PHOTODYNAMX

Wanneer angst voor terreur niet verlamt

"Wees niet bang, kleine kudde, want jullie Vader heeft jullie in zijn goedheid het koninkrijk geschonken."

(Luc. 12:32)

"Hij zal alle tranen uit hun ogen wissen. Er zal geen dood meer zijn, geen rouw, geen jammerklacht, geen pijn, want wat er eerst was is voorbij."

(Op. 21:4)

Toen ik nog buitenlandcommentaar gaf voor EO-actualiteiten werd ik herhaaldelijk opgebeld door een buitengewoon angstige jongeman. Steeds wanneer ergens in de wereld een crisis tussen supermachten uitbrak, raakte hij in paniek. Zou er een kernoorlog uitbreken, met ook een atoombom op Amsterdam? Radeloosheid ... En dat is nu precies wat terroristen nastreven en waartegen wij ons zouden moeten verzetten. De vraag is hoe.
Iedereen heeft bij 'terrorisme' – het begrip komt van het Latijnse woord voor paniek – een herinnering aan een bepaalde gebeurtenis. Je denkt aan de gekaapte passagiersvliegtuigen die zich op 11 september 2001 op het World Trade Center en het Pentagon stortten. Of je denkt aan de 7e oktober 2023 met Operatie Al-Aqsa: de aanslag van Hamas op Israëlische kibboetsim en Joodse bezoekers van het Nova-muziekfestival.

Wanneer spreken we van terrorisme? De Nederlandse Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst AIVD omschrijft het begrip als 'het uit ideologische motieven plegen van op mensenlevens gericht geweld met het doel de bevolking ernstige vrees aan te jagen, maatschappelijke veranderingen te bewerkstelligen en/of politieke besluitvorming te beïnvloeden'. Het gaat om moorden om angst aan te jagen met het oog op een politiek doel.

We gaan wat verder op het onderwerp in. Iemand wordt terrorist als hij geen andere mogelijkheid meer ziet om zijn doel te bereiken. Hij beseft te zwak te zijn om een oorlog te beginnen. Hij beschikt immers niet over tanks en gevechtsvliegtuigen. Hij hoopt dat de niets vermoedende burgerbevolking in paniek raakt door het plotselinge en onvoorziene karakter van zijn terreurdaad.
De terrorist weet ook dat het aantal doden relatief gering zal zijn. Laten er in de Europese Unie in een jaar nu eens vijftig mensen door terreur om het leven komen. In datzelfde jaar echter sterven er 80.000 mannen, vrouwen en kinderen in het verkeer. En let eens op alle oorlogsgeweld. In Gaza zouden tot nu toe meer dan 50.000 inwoners zijn omgekomen door Israëlisch militair optreden. En in Oekraïne? Schattingen over het aantal omgekomen militairen lopen uiteen. De Oekraïense president Zelensky heeft het over zeker 50.000 doden en 380.000 gewonden aan zijn kant. Het aantal gesneuvelde Russische militairen moet daarvan een veelvoud zijn.

Maar waarom veroorzaken terreuraanslagen dan zoveel angst? Vooral door het qua plaats en tijd onverwachte. Het is alsof het onheil jou morgen kan treffen. Burgers merken dat hun overheid kennelijk niet in staat is afdoende bescherming te bieden. Die onzekerheid kan zich over het hele land uitbreiden. De maatschappelijke orde komt er zwaar van onder druk te staan. Met alle gevolgen van dien.
Terroristen hopen dat er vervolgens zo'n frustratie en verwarring ontstaat, dat er nationaal en internationaal botsingen volgen. Dat laatste gebeurde in 2001 en 2023. In reactie op de aanslagen op de Twin Towers in New York en het Pentagon in Washington D.C. lanceerde Amerika's president George W. Bush

Operation Enduring Freedom tegen Afghanistan en *Operation Iraqi Freedom* tegen Irak. Na de 7e oktober 2023 begon de Israëlische premier Netanyahu dood en verderf te zaaien in de Strook van Gaza. Zo kregen de terroristen wat zij wilden. Amerikaanse burgers werden in toenemende mate isolationistisch: geen buitenlands ingrijpen meer. En Israël werd internationaal de gebeten hond.

Het geloofsmysterie

Angst is voor terroristen het kernwoord. Vooralsnog worden wij nog van die angst gevrijwaard. Wij leven nog min of meer op afstand. Maar wat ligt in het verschiet? Is het ondenkbaar dat terreurgroepen de beschikking krijgen over een atoombom, een biologisch of chemisch wapen? En staan we nu al niet op de drempel van grootscheeps cyberterrorisme dat onze computernetwerken verstoort? Niet voor niets worden we opgeroepen noodpakketten in huis te halen. Poetin hoopt dat er een spook van angst door Nederland gaat waren. Hoe wapenen we ons daartegen? Wat zegt de Bijbel daarover?

Ik herinner me een preek van Tim Keller over de apostel Paulus als gevangene op een Romeins schip op weg naar Italië. Er kwam een zware storm opzetten. Paulus verzekerde de hevig beangste bemanning toen dat "niemand van jullie zal omkomen". Maar wat lezen we een paar verzen verder? De apostel waarschuwt de manschappen daar "dat als jullie niet aan boord blijven, jullie niet zullen worden gered" (Hand. 27).

Hoe kan dat samengaan: beloofde veiligheid en de waarschuwing dat het ook wel eens mis zou kunnen gaan? Keller laat het mysterie van het samengaan van Gods voorzienigheid en onze verantwoordelijkheid als mysterie staan. Zo zouden wij ook met terreurdreiging moeten omgaan. We mogen de toekomst met vertrouwen in Gods hand leggen en tegelijk zelf veiligheidsmaatregelen nemen. Verwaarloos het één noch het ander.

Nog enkele Bijbelse voorbeelden. Jozef wist dat God de Israëlieten niet ten onder zou laten gaan. Toch legde hij voedselvoorraden aan om slechte oogstjaren te overbruggen. Nehemia wist dat hij een belangrijke rol zou spelen bij de herbouw van de tempel in Jeruzalem. Toch verzekerde hij zich ervan dat zijn reis van Perzië naar Jeruzalem veilig zou verlopen. Jezus' discipelen mochten bij hun vertrek naar een vijandige wereld niet twijfelen aan hun glorieuze bestemming in het Koninkrijk van God. Tegelijk moesten zij van Jezus 'scherpzinnig als de slangen' zijn.

We mogen de toekomst met vertrouwen in Gods hand leggen en tegelijk zelf veiligheidsmaatregelen nemen

Geen onbedreigd leven

Waar ligt het evenwicht? Er bestaat angst als nuttige hersenfunctie: pas op, er dreigt gevaar! Kom niet te dicht bij het vuur, let op een rode vlag als je in zee gaat zwemmen, ga na welke landen Buitenlandse Zaken onveilig verklaart. Die angst kan pijn, ziekte of dood voorkomen. Maar we slaan door als zekerheid en veiligheid onze afgoden worden. Dan raken we in de stress die ons psychisch verlamt, radeloos, ten einde raad maakt. En juist dat laatste wil de HERE niet, want zo'n gemoedsgesteldheid houdt ons ervan af steun te zoeken waar die is.

Nergens in de Schrift wordt ons een onbedreigd leven beloofd. Helaas waart er ook in ons land een giftige dwaling rond die dat wel beweert: als je maar genoeg gelooft, zullen kwaadaardige bacillen en virussen jou passeren. Maar de geloofshelden na het 'anderen echter' uit vers 35 van Hebreeën 11 dan? Ze werden gemarteld, bespot, gestenigd, noem maar op. Het gaat God erom hoe we als gelovige met reële dreiging omgaan.

In 1973 was ik met een televisieploeg van de EO in Vietnam-in-oorlog. We ontmoetten er dominee Dieu Huynh uit An Loc, waar door bommen en granaten geen steen meer op de andere stond. Hier ontmoette ik nu iemand die beide reacties op angst liet zien. Huynh was bang en op zijn hoede voor verder oorlogs- en terreurgeweld. En tegelijk was hij er vast van overtuigd dat zijn leven in Gods hand was.

In een vluchtelingenkamp zette hij onder de minderheidsstam van de Stieng eenvoudig voort waaraan hij thuis was begonnen: verkondiging van het evangelie. Hij straalde innerlijke rust uit, want hij geloofde dat bij de terugkomst van Christus angst en dood zouden worden verdrongen door een nooit eindigende vreugde.

En ja, ik heb nog steeds contact met mijn af en toe telefonerende Amsterdammer. Zijn angst is er nog, maar zijn radeloosheid is afgenomen. Waardoor? Hij zegt mij meer steun in zijn geloof te hebben gevonden. ■

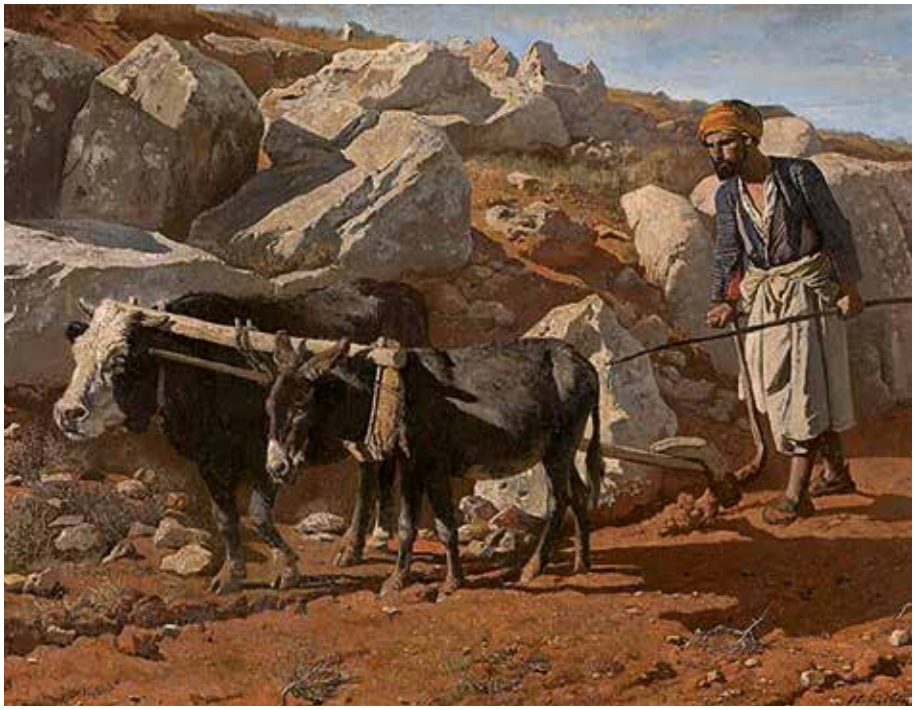
TEKST
ERIK
VAN ALTEN

BEELD
WIKIMEDIA

“U mag uw wijngaard niet inzaaien met verschillende soorten zaad (...) U mag een rund en een ezel niet samen voor de ploeg spannen. U mag geen kleding dragen van tweeërlei weefsel (...)”

(DEUTERONOMIUM 22:9-11)

Charles Verlat, *Boer met os en ezel*

Deuteronomium en de tien geboden

Het boek Deuteronomium wordt vaak beschouwd als één lange uitwerking van de Tien Geboden. Nadat Mozes in hoofdstuk 5:6-21 de wet van God opnieuw aan het volk had verkondigd (we komen die voor het eerst tegen in Exodus 20), werkt hij in de daaropvolgende hoofdstukken elk van de geboden verder uit onder leiding van de Heilige Geest. Maar iedereen die deze uitwerking leest, zal beseffen dat het niet gemakkelijk is om overal en altijd precies te zeggen waar de behandeling van het ene gebod ophoudt en waar de behandeling van het volgende gebod begint.[1] Dit geldt ook voor de interessante bepalingen in Deuteronomium 22:9-11.

Zesde of zevende gebod?

In Deuteronomium 22:9-11 bevinden we ons ergens tussen de behandeling van het zesde en de behandeling van het zevende gebod. Het zesde gebod ("Pleeg geen moord") wordt door Mozes behandeld in Deuteronomium 19-21, en staat in het licht van de menselijke waardigheid. Aan wie onbedoeld een ander doodt, moet menselijke waardigheid worden betoond (door middel van de bescherming die de vrijplaatsen bieden), maar dezelfde waardigheid moet ook worden betoond aan het slachtoffer van opzettelijke moord (Deut. 19). De menselijke waardigheid had ook gevolgen voor de manier waarop de legers van Israël hun oorlogen moesten voeren (Deut. 20), bij zaken van onopgeloste moorden (Deut. 21:1-9) en bij allerlei familiezaken (Deut. 21:10-23). Dit wat betreft het zesde gebod.

Vanaf Deuteronomium 22:13-23:19 hebben we ongetwijfeld te maken met het zevende gebod: "Pleeg geen overspel" – de bepalingen zijn zo duidelijk, dat hierover weinig verschil van mening bestaat. Maar dan blijven we nog steeds zitten met het tussenliggende gedeelte, de eerste verzen van hoofdstuk 22. Horen die nog bij de behandeling van het zesde gebod of wijzen ze vooruit naar de behandeling van het zevende gebod? Of behoren ze niet tot een van de twee geboden, en gaat het hier slechts om een aantal overgangsbepalingen ('diverse voorschriften', zoals de NBV zegt)? De laatste opvatting wordt door de meeste commentatoren aangehangen: "The diversity of topics handled resists classification for those seeking to map out the logic of the legal collection."[2] Maar er valt nog meer te zeggen …

Sommige dingen gaan gewoon niet samen

Deuteronomium 22:5 geeft ons een eerste aanwijzing dat we hier al te maken hebben met een overgang naar de behandeling van het zevende gebod: "Een vrouw mag geen kleren en attributen van een man dragen en een man mag geen vrouwenkleren dragen. Want de HEER verafschuwt ieder die zulke dingen doet." Deze bepaling heeft specifiek betrekking op de cultische

gebruiken van de omliggende heidense volken, waarbij het onderscheid tussen het mannelijke en vrouwelijke geslacht werd uitgewist door middel van kleding. Het is niet onmogelijk dat dit fenomeen van religieuze 'vermomming' met kleding van het andere geslacht ook verband hield met bepaalde vormen van seksuele omgang met personen van hetzelfde geslacht. Wanneer we dit alles in gedachten houden, is het duidelijk dat de Here het uitwissen van de grenzen tussen de geslachten (wat als vroom werd beschouwd in heidense religieuze ceremonies) verbood, omdat dit destructief zou zijn voor het bestaan van Israël. Maar betekent dit dat het een zonde is als je vrouw af en toe jouw shirt draagt? Of moeten we deze wet misschien gebruiken als campagne om christelijke vrouwen te ontmoedigen om spijkerbroeken te dragen, zoals in het verleden ook is gebeurd? Hoewel God inderdaad het geschapen onderscheid tussen man en vrouw tot uitdrukking gebracht wil zien in hoe we onszelf presenteren, moeten we vooral de geest van deze wetgeving begrijpen. Het gaat hier om het handhaven van de door God gegeven grenzen op het gebied van seksualiteit; het gaat erom dat Israël op seksueel gebied geen zaken mag vermengen die fundamenteel niet bij elkaar horen.

En hier krijgen de verzen 9-11 nu hun bijzondere betekenis. Ook in deze verzen verbiedt de Here bepaalde combinaties. Hij verbiedt de Israëliet om verschillende soorten zaad in zijn wijngaard te zaaien, Hij verbiedt hem om tegelijkertijd met een rund en een ezel te ploegen, en Hij verbiedt hem om kleding van tweeërlei weefsel te dragen. Op zich waren deze dingen niet verkeerd, maar de Here verbiedt dergelijke combinaties, want Hij wil zijn volk op alle levensgebieden een en hetzelfde principe bijbrengen: vermeng geen dingen die niet bij elkaar passen. Voor een volk dat op het punt stond het Beloofde Land binnen te gaan, waar de heidenvolken afschuwelijke seksuele praktijken bedreven, geeft de Here hun deze zichtbare onderwijsmiddelen: zaai geen twee soorten zaad in uw wijngaard, ploeg niet tegelijk met een rund en een ezel, en draag geen kleren van gemengde stof. Zichtbare onderwijsmiddelen: in de kleding die je draagt én op het land waar je werkt. En als je dit allemaal hebt gedaan, onthoud dan het volgende: ik mag in de seksuele sfeer niet vermengen wat niet bij elkaar hoort!

De Here wil zijn volk op alle levensgebieden één en hetzelfde principe bijbrengen: **vermeng geen dingen die niet bij elkaar passen**

En om het volk nogmaals aan dit principe te herinneren, zegt de Here in vers 12: "Aan de vier hoeken van het kleed dat u draagt moet u kwastjes maken." Het is interessant dat deze kwastjes in Numeri 15:37-41 door Mozes impliciet aan de seksualiteit worden verbonden; we lezen namelijk in Numeri 15:39: "Bij het zien van die kwastjes zullen jullie herinnerd worden aan alle geboden van de HEER, zodat jullie die naleven en mij niet ontrouw worden door de begeerten van je hart en je ogen te volgen." Letterlijk staat er dat het volk niet achter de begeerten van hun hart en hun ogen aan mag *hoereren*. Duidelijk wordt 'hoereren' hier in de eerste plaats geestelijk bedoeld, maar wanneer de kwastjes vervolgens in Deuteronomium 22 in de context van het zevende gebod terugke-

1 Zie voor een mogelijke indeling bijvoorbeeld *A Biblical-Theological Introduction to the Old Testament: The Gospel Promised* (ed. M.V. van Pelt), 141.

2 'Door hun diversiteit zijn de behandelde onderwerpen niet goed in te delen.' S.J. Redd, 'Deuteronomy', in *A Biblical-Theological Introduction to the Old Testament*, 2016, 148.

ren, worden ze ook expliciet verbonden aan de seksualiteit.

Dus, zowel door de verboden verbintenissen (twee soorten zaad, een rund en een ezel, kleding van gemengde stoffen) als door de kwastjes aan het kleed wil de Here zijn volk beschermen tegen seksuele praktijken die de grenzen overschrijden die Hij heeft gesteld.

Uitwerking

Vervolgens maakt Mozes, vanaf Deuteronomium 22:13, concreet wat de verboden verbintenissen in de seksuele sfeer eigenlijk inhouden: in de verzen 13-21 bespreekt hij de kwestie van de maagdelijkheid; in vers 22 overspel; in de verzen 23-27 hebben we te maken met verkrachting; de verzen 28 en 29 gaan over twee jonge mensen die geslachtsgemeenschap hebben vóór het huwelijk; en tenslotte, in vers 30, gaat het over seksuele gemeenschap met de vrouw van je vader (hier zal wel de stiefmoeder bedoeld zijn). Daarmee is het duidelijk: de Here zoekt een volk dat heilig is, een bruid die zich in haar relatie met Hem volledig aan Hem wijdt. En dan zijn er in deze relatie bepaalde dingen die niet met elkaar verenigbaar zijn. De Here heeft in deze relatie bepaalde grenzen getrokken die gewoonweg niet overschreden mogen worden – en dit moet zichtbaar zijn in de wijngaard, op het land, en in de kleding.

En toch leven wij als kerk en als gelovigen in een wereld waarin ongeoorloofde en abnormale vermenging volkomen normaal en acceptabel is geworden. En wij leven in een wereld die lacht om Gods wijsheid in de wetgeving van Deuteronomium 22:9-11 – waarom kan ik niet twee soorten zaad zaaien? Waarom kunnen een rund en een ezel niet samen ploegen? Waarom kan ik geen kleding dragen die gemaakt is van gemengde stoffen? Vreemde wetten … Maar omdat men de wijsheid van deze wetten niet meer ziet, en niet begrijpt wat de Heer hiermee bedoelt, worden de grenzen die de Heer door middel van deze wetten wilde trekken ook vreemde grenzen, onaanvaardbare grenzen, grenzen die doorbroken moeten worden. Alles wat met seksualiteit te maken heeft, is tegenwoordig in de geest van 'grenzeloosheid' terechtgekomen. En dit is de geest waarin wij leven, dit is de geest die wij inademen – niet als iets wat ver weg is, maar als iets wat heel dichtbij ons komt. Door het overschrijden en vervagen van grenzen wordt het voor gelovigen steeds moeilijker om de grenzen van God te bewaken. In de 21e eeuw is het ongetwijfeld een van de grootste uitdagingen om seksueel zuiver en heilig te leven, en om te scheiden de dingen waarvan de Here heeft gezegd die niet te vermengen. Om hierin vooruitgang te boeken kunnen we het ons niet veroorloven om de vervuilde geest van de wereld in te ademen, maar moeten we de heilige geest van de Here inademen en moeten we de grenzen erkennen die de Here in zijn Woord heeft gesteld. ■

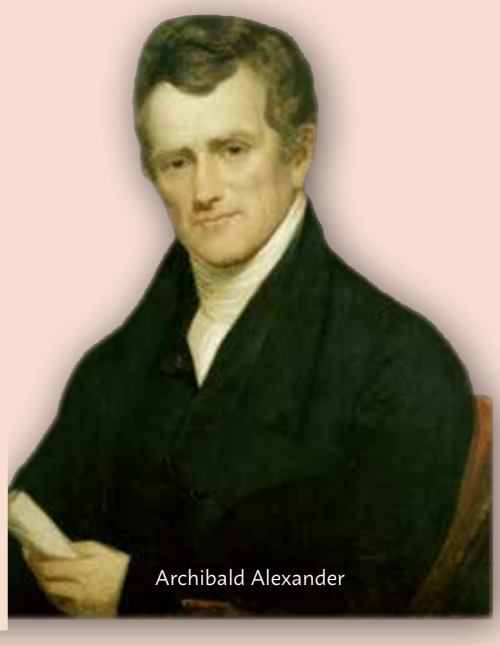
De Here heeft in de relatie met zijn volk bepaalde grenzen getrokken die gewoonweg niet overschreden mogen worden – **en dit moet zichtbaar zijn in de wijngaard, op het land, en in de kleding**

TEKST
FENNAND
BAKKER

BEELD
WIKIMEDIA

EEN BOEK OVER GELOOFS-ERVARING

Archibald Alexander

Een stel uit de gemeente gaat naar ‘Opwekking’. Ze zijn er het hele weekend te vinden en blijven op het terrein slapen. Ze gaan er helemaal in op. Eenmaal thuisgekomen hebben ze in de gemeente grote verhalen over ‘dicht bij Jezus komen’, ‘mijzelf geven’, ‘echt geleerd te bidden’ en dat soort dingen meer. Hoe moet je daarop reageren? Hoe moet je dat taxeren?

In een cultuur en een kerkelijk leven die steeds meer nadruk leggen op de mens, de ervaring en de gevoelens, biedt het boek *Gedachten over bevinding* van Archibald Alexander handreikingen voor een gesprek.

Een boek met deze titel zal over het algemeen in reformatorische kringen meer ingang vinden dan in de kring van de vrijmaking. Want zou de gemiddelde kerkganger daar überhaupt wéten wat het woord 'bevinding' betekent? Natuurlijk is het de vraag of de doorsneeleden van reformatorische kerken dat wel sluitend, laat staan eenduidig, kunnen formuleren, maar toch is de materie van het boek van Archibald Alexander bij hen meer gemeengoed dan in de kring van de vrijmaking.
Toch is het boek over het algemeen genomen, ook door fijn vertaalwerk, goed leesbaar en zal ook de lezer die minder bekend is met de stijl en de thematiek het geheel goed kunnen volgen. Voorwaarde daarbij is wel dat je dit boek niet leest als een theologisch handboek over bevinding. De titel zegt het al: het is geen systematische uiteenzetting over de Bijbelse onderbouwing van het begrip 'bevinding', maar gedachten over wat 'bevinding' heet en de plek daarvan in het leven van iedere gelovige.

Alexander en zijn tijd

Eerst iets over de kerkelijke context waarin Alexander schreef.
Als jonge predikant maakte hij het begin van de 'Second Evangelical Revival' mee, een serie opwekkingen die plaatsvond in de Verenigde Staten, van het einde van de achttiende eeuw tot het begin van de negentiende eeuw. In die tijd tekenden zich in de kerken (en op de Princeton-universiteit waar Alexander doceerde) steeds sterker twee richtingen af: een richting die de nadruk legde op de geloofservaring en (veel) minder op de zuiverheid in de leer, en een richting die de nadruk legde op de zuiverheid in de leer en (veel) minder op de religieuze ervaring. Alexander daarentegen wilde de leerstellige zuiverheid én de innerlijke doorleving van het geloof bij elkaar houden. Dit zal het hele boek door een rol spelen, zoals hij zelf ook met zoveel woorden zegt: als jouw kennis van Gods Woord en de waarheid die daarin te vinden is gebrekkig is, zullen ook de afdrukken daarvan in je hart gebreken vertonen (p. 37). Daarmee bevinden we ons middenin onze eigen kerkelijke context en blijkt de inhoud van het boek verrassend actueel.

De afdruk van Gods Woord in het hart

Aanvankelijk stel je je als lezer toch de vraag: is er niet een Bijbelse onderbouwing van het begrip 'bevinding' nodig, voordat je gaat onderzoeken hoe die bevinding in het leven van de gelovigen gestalte zou moeten krijgen? Gaandeweg kom je erachter dat er wel degelijk sprake is van die onderbouwing – niet vooraf, maar tussen de regels door. Hier ligt mijns inziens wel de zwakte van het boek: de Bijbelse onderbouwing overtuigt niet altijd en lijkt soms meer gericht op de aanname dat de besproken personen ware christenen zijn dan op een Bijbelse bespreking van hun bevindingen. Ondanks dat geeft Alexander wel veel Bijbelse stof om te komen tot een dieper gesprek over godsdienstige ervaringen. Hoe ga je bijvoorbeeld in gesprek met mensen die vol verhalen terugkomen van de Opwekkingsconferentie (of een andere conferentie) en hoe taxeer je hun ervaringen? Hoe moet je hedendaagse opwekkingen, zoals de 'revival' in 2023 op de campus van Asbury University, bekijken? En hoe kom je erachter of de ervaringen die je zelf meegemaakt hebt en die je met je meedraagt wel christelijke ervaringen en emoties zijn en niet zomaar opwellingen die meekomen met de muziek en de sfeer?[1]

Hoe ga je bijvoorbeeld in gesprek met mensen die vol verhalen terugkomen van de Opwekkingsconferentie en hoe taxeer je hun ervaringen?

Centraal staat in het boek van Alexander dat alle christelijke ervaring niets meer en niets minder is dan de afdruk van Gods Woord in het hart – dát is bevinding. Als ervaringen niet gebaseerd zijn op de kennis van de objectieve waarheid van het Woord van God zijn het geen christelijke geloofservaringen. Emoties op zichzelf zijn geen bewijs van de werking van de Heilige Geest. Anders zouden immers

alleen emotionele mensen tot bekering kunnen komen, of mensen die hun emoties goed weten te uiten. Het gaat dus niet om het hébben van emoties of ervaringen, maar vooral om het toetsen daarvan aan de toetssteen van de Heilige Schrift. Alexander koppelt de christelijke geloofservaring altijd aan een juist zicht op de christelijke leer: zonder dat je het juiste zicht hebt op Christus zijn je gevoelens niet meer dan emoties die je meeslepen.

Variatie én overeenkomst

Uiteindelijk komt Alexander, na de bespreking van bevindingen en de bespreking van Bijbelteksten tussen de regels door, tot een conclusie: er is sprake van grote variatie én grote overeenkomst in de Bijbelse bevinding van ware christenen. Niet allen hebben dezelfde weg (of zelfs dezelfde volgorde), maar allen zijn overtuigd van hun eigen zonde, allen erkennen het recht van God, allen moeten verloren gaan onder Gods rechtvaardigheid, allen hebben de waarheid lief gekregen en bouwen alleen op Christus. Allen zoeken Gods eer en hebben Hem lief gekregen.[2] Die gevoelens zijn niet los verkrijgbaar, maar vormen bij de gelovigen als het ware één pakket.
Wel blijkt de verhalende vorm die Alexander gebruikt in grote delen van zijn boek een valkuil te zijn waar hij zelf instapt. Hij zegt dat we ons niet moeten verlaten op mensen of op menselijke theorieën maar op het *onfeilbare Woord van God* en op de *feiten* die ware christenen bevinden. Toch treden vaak de personen naar de voorgrond en de Bijbel naar de achtergrond, totdat het bijna lijkt alsof de ware christenen alleen die christenen zijn die beschikken over een grote parate kennis van Bijbelteksten die ze ook op het juiste moment weten te verwoorden. Alexander streeft naar een goede balans, maar volgens mij slaat hij de ware christenen te hoog aan.

Godsdienstige conversatie: een krachtig middel

Dit boek kan bijdragen aan het gesprek tussen christenen onderling, omdat "godsdienstige conversatie, waarin christenen vrijelijk vertellen over de bemoeienissen van God met hun eigen ziel, dikwijls een krachtig middel is geweest om de trage ziel tot leven te brengen en troost te verschaffen" (p. 132). En juist voor dit gesprek geeft Alexander een Bijbelse onderbouwing, uit Psalm 66:16: "Kom, luister, allen die God vrezen, en ik zal vertellen wat Hij aan mijn ziel gedaan heeft." Niet omdat andere christenen in staat zijn om met zekerheid vast te stellen of anderen ware gelovigen zijn,[3] maar wel omdat je de waarheid op de juiste wijze moet kennen.[4] Wanneer eigent een mens zich het geloof toe? En hoe weet je dat? Het gaat hierbij vooral om het persoonlijk zelfonderzoek en de gezamenlijke toetsing daarvan. Heb ik wel een gebroken geest en een verbrijzeld en verslagen hart? En hoe ziet dat er dan uit? Zo tekent Alexander de Bijbelse onderbouwing van het zelfonderzoek naar het werk van God aan je ziel.
Dat is niet het hele verhaal, want God werkt ook liefde.[5] Met andere woorden: het zelfonderzoek is ook noodzakelijk om samen na te gaan hoe de werkingen van de Geest, in ellende, verlossing en dankbaarheid, in je leven gestalte krijgen.
Zo biedt dit boek gedachten voor een indringend gesprek op een kring of vereniging. Gedachten die ook vaak heel praktisch zijn. Bijvoorbeeld in de sterke nadruk op levensheiliging, niet alleen als vrucht van genade, maar ook als manier om te groeien in genade en als weg om weerstand te bieden aan verzoekingen van de satan en de zonde.[6] Hoe kun je groeien in de genade, hoe bied je mensen daarbij praktisch en heel concreet hulp?[7] Alexander biedt rijke stof tot gesprek en tot beoefening in je eigen leven. Ook bij afdwaling van het geloof of bij verlies van genade is hij heel concreet.[8]

Ouderen

Alexander heeft ook aandacht voor het geloofsleven van en het zicht op de ouderen in de gemeente. Hij geeft veel

1 Juist het zaad op steenachtige grond kwam het eerst tot bloei (p. 91).

2 Dat is volgens Alexander de zekerste maatstaf van geestelijke groei (p. 197).

3 Vgl. p. 66. Hij neemt hiermee ook stelling tegen de praktijk van het geven van openbare getuigenissen om te bewijzen dat je werkelijk wedergeboren bent, of om te mogen deelnemen aan het Heilig Avondmaal.

4 Vgl. p. 100.

5 Zie p. 112.

6 Vgl. p. 158, 168, 192-193.

7 p. 198-201. Bijvoorbeeld: streef ernaar om vaker met elkaar te spreken over de zaken van de eeuwigheid, over de liefde van Christus, in plaats van te blijven hangen in aardigheden; neem jezelf voor om offers te brengen voor de bevordering van het Koninkrijk; kijk welke heimelijke zonden overgebleven zijn in de dagelijkse praktijk van je leven en leg die in gebed concreet aan de Heere voor; wees niet gelijkvormig aan deze wereld en bekijk je kleding, je huis, je inrichting in het licht van de eeuwigheid; probeer de dingen die je in je leven overkomen geestelijk te duiden.

8 p. 208.

gedachten, aanwijzingen en gesprekmogelijkheden over het christelijk ouder worden mee. Niet alleen over de noodzaak van eeuwigheidsernst, maar ook over de manier waarop je als ouder gemeentelid "beladen met vruchten van rechtvaardigheid" een voorbeeld en een hulp kunt zijn voor jongere gemeenteleden die nog niet zo lang met de HEERE leven.[9]

> Hun levens zijn niet nutteloos. Zijn Naam wordt evenzeer geëerd door een geduldige onderwerping en blijmoedige berusting, als door ijverige openbare inspanningen; en het grootste en meest effectieve werk dat door iemand op aarde kan worden verricht, kunnen zij volbrengen, waarmee ik bedoel het dag en nacht opzenden van gebeden en voorbeden voor de genadetroon (286).

De sterfbedoefeningen in het boek zullen zeker in onze kring wat vreemd aandoen. Het is Alexander er om te doen dat iedere christen voorbereidingen treft voor de dood, omdat niemand ooit spijt heeft gehad dat hij of zij te veel bezig is geweest met het verkrijgen van zekerheid over de zaligheid (266). In die oefeningen vallen wel weer de variatie en de overeenkomsten op die al besproken zijn,[10] maar toch lijkt het alsof de gelovigen op het sterfbed vooral terug moeten vallen op hun eigen bevindingen in plaats van op de belofte van het heil in Jezus Christus.

Kanttekeningen

Ondanks alle handvatten die het boek geeft voor een goed gesprek wil ik er dus toch een paar kanttekeningen bij plaatsen: ten eerste moet je die handvatten vaker dan ik zou willen tussen de regels door zoeken en vinden; ten tweede mis ik vaker dan ik zou willen de expliciete Bijbelse onderbouwing met en de bespreking van Bijbelse gegevens; ten derde mis ik in het boek een plaats voor het verbond. Bijbelse bevinding is niet blijven zoeken in jezelf, maar jezelf onderzoeken of je wel alles bouwt op de kruisverdienste van Christus en of je dan vruchten van genade (in ellende, verlossing, dankbaarheid) merkt in jezelf. Met andere woorden: jij hebt deel aan de beloften van het verbond, heb je geleerd om daarop terug te vallen? Zijn er afdrukken van Gods Woord gevallen in je hart, word je door je schuld uitgedreven tot Christus? Uiteindelijk is alleen bij Hem troost te vinden. Je moet dus niet steunen op iets wat je meent waar te nemen in jezelf, maar telkens weer uitkomen bij Jezus Christus, in Wie Gods beloften ja en amen zijn. Het is de ervaring dat God de beloften die Hij je gaf in Zijn verbond vervult in je leven, doordat Hij geloof in Christus en de werkingen van dat geloof in je werkt door het horen van het Woord. Als je dat alles bij jezelf nog niet zo opmerkt als je wel graag zou willen, moet je niet blijven zoeken in jezelf, maar je vastklampen aan Gods beloften en daarop pleiten bij Hem. Tegelijk kan het ook nodig zijn te onderzoeken of er dingen in je leven zijn waarmee jij de werkzaamheid van Gods Woord in je hart tegenhoudt.
Voor zoekers naar de zaligheid is het een troostboek. Voor het zelfonderzoek is het een boek met voorbeelden. Voor het gesprek is het nuttig, praktisch, scherp en concreet. Voor een overzicht van wat Bijbelse bevinding mag heten, schiet het tekort.
En toch, als ik dan terugkeer naar de openingsalinea van deze recensie, kan het een goed boek zijn om samen over te spreken. Want de Bijbelse gegevens die besproken worden en die je tussen de regels door kunt vinden zijn wel degelijk nuttig en bieden veel. Juist in een tijd waarin ervaring de overhand dreigt te nemen bepaalt Alexander ons bij de Schrift. Hij slaagt er niet helemaal in om dat waar te maken, maar signaleert in wat hij schrijft wel Bijbelse lijnen die je kunnen helpen over deze materie na te denken. ■

Alexander geeft veel mee over de manier waarop je als ouder gemeentelid "beladen met vruchten van rechtvaardigheid" een voorbeeld en een hulp kunt zijn voor jongere gemeenteleden die nog niet zo lang met de HEERE leven

N.a.v.:
Archibald Alexander, *Gedachten over bevinding*, Uitg. Den Hertog, Houten, 2021, ISBN 9789033131202, 299 pag., prijs: € 38,90.

9 Vgl. p. 197, 222-223.

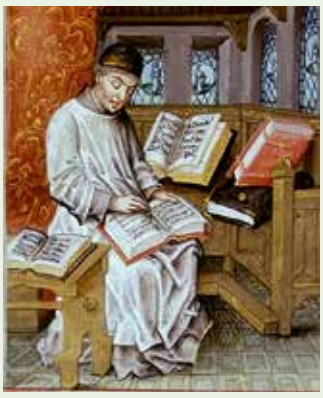
10 Vgl. p. 277-278, 287.

TEKST
HARM
BOITEN

BEELD
WIKIMEDIA

EEN NIEUWE VERTALING VAN DE IMITATIE VAN CHRISTUS

Thomas Kempis, uit 16e-eeuws manuscript van *De imitatie*

"Dat boek is subliem, en hij die dat schreef moet wel een man naar Gods hart zijn geweest …", zo schreef Vincent van Gogh in 1877 in een brief aan zijn broer Theo over *De imitatie van Christus*. Al zes eeuwen lang maken de aanmoedigingen van de middeleeuwse monnik Thomas Kempis een onuitwisbare indruk. Velen sloten *De imitatie* in hun hart. Ik noem slechts Desiderius Erasmus, kardinaal de Richelieu, Willem Teellinck en Dietrich Bonhoeffer.

In de lange lijst van bewonderaars komen Luther en Calvijn niet voor. Vanuit reformatorische hoek is er de eeuwen door ook kritisch gereageerd op *De imitatie*. En volkomen terecht. Daarover is meer dan een thema-artikel van ons blad te vullen. Maar tegelijk valt niet te ontkennen dat vele mensen door het lezen van Thomas' *Imitatie* geestelijke winst geboekt hebben. Ook mij raakte de inhoud ervan. Allereerst door de vaak verrassende manier waarop Thomas Bijbelse inhoud verwoordt. Maar wellicht ook door de heldere en aansprekende vertaling die onlangs verscheen.

In dit artikel wil ik iets van dit boek over navolging doorgeven. Ik doe dat aan de hand van de inleidingen die de vertaler schreef bij elk van de vier delen of 'Boeken' van *De imitatie van Christus*. Ook geef ik uit elk Boek een aantal citaten.

Geestelijk handboek

De vertaler, Frank de Roo, typeert *De imitatie* als 'een geestelijk handboek zonder gelijke'. Thomas had er bijna twintig jaar aan gewerkt toen hij rond 17 november 1424 het laatste deel inleverde bij het klooster van Windesheim. In de perfectie van het boek herkent De Roo Thomas als een geniaal debutant, die zeer lang is blijven verbeteren (40). Zelf heeft hij er ook vele jaren aan gewerkt; hij noemt zich dan ook een trage vertaler. Hij beperkte zich daarbij niet tot het vertalen, maar deed ook onderzoek naar de bronnen van het boek. En zo ontdekte hij dat Thomas veel citeerde, bijvoorbeeld uit het werk van de mysticus Jan van Ruusbroec, uit de *Belijdenissen* van Augustinus en – maar liefst 3108 keer – uit de Bijbel. Al die citaten verwerkte hij in de noten. En toen bleek dat Thomas' leven en werken nog maar amper onderzocht waren, begaf De Roo zich ook op dit onontgonnen terrein. Hij deed er vele verrassende vondsten.
Nu is er dus, 600 jaar na de voltooiing van *De imitatie*, een nieuwe vertaling, met een nieuwe naam van de auteur (zonder 'a' voor Kempis) en een nieuwe sterfdatum (1 mei 1471 i.p.v. 25 juli).

Inleiding bij het Eerste Boek

Alle vier de inleidingen bevatten hoofdstukken over het ontstaan, de bronnen en de vele vertalingen van het betreffende deel.
In de inleiding bij het Eerste Boek vertelt De Roo beknopt iets over het leven van Thomas, die ruim negentig jaar oud geworden is. Tijdens zijn zevenjarig noviciaat in Windesheim bestudeerde Thomas de Bijbel, maar ook schrijvers als Augustinus en Bernardus, en de Monnikenspiegel van David van Augsburg, een geliefd handboek van de Moderne Devoten. Elke noviet werd aangespoord om een eigen selectie te maken van citaten uit de Bijbel en de geschriften van de kerkvaders. Wellicht werd de selectie die Thomas maakte later een hoeksteen van *De imitatie*.
Het Eerste Boek, 'Nuttige vermaningen voor het geestelijk leven', vormt het fundament waaruit Thomas in latere delen citeert. De Roo typeert het als: tegelijk nederig en ambitieus. De eerste die het las was de rector van Windesheim. Hij was vol bewondering en lof. Wat Thomas had geschreven – over de eeuwige zaligheid, wanneer Christus in zijn rijk zich zal omgorden en zijn uitverkorenen die aan tafel aanliggen zal bedienen "alsof Hij hun gekochte slaaf was" – ontroerde hem zo, dat hij knielde en God dankte voor zijn goedheid, nederigheid en mildheid. Bijzonder is hoe Thomas in de derde persoon ('een zekere angstig persoon') op intieme wijze schrijft over wat hij zelf van de Here ervaart als hij heen en weer

Bijzonder is hoe Thomas in de derde persoon ('een zekere angstig persoon') op intieme wijze schrijft over wat hij zelf van de Here ervaart als hij heen en weer geslingerd wordt tussen hoop en vrees

geslingerd wordt tussen hoop en vrees en zich afvraagt: "O, wist ik maar hoe lang ik nog zal volhouden." Dan hoort hij dadelijk het goddelijk antwoord vanbinnen: "Wat als je dat wist, wat zou je willen doen? Doe nu wat je dan zou willen doen, en je zult zeer zeker zijn." Telkens treft het mystieke element.
De Roo bespreekt alle bekende manuscripten van *De imitatie*, de verborgen citaten die hij ontdekte en de gebruikte bronnen. Hij eindigt met een lijst van de vijfentwintig vertalingen die de laatste 175 jaar zijn verschenen.

'Nuttige vermaningen voor het geestelijke leven'

Enkele zinnen uit het Eerste Boek die iets van de eenvoud en diepte laten zien:

> Een nederige boer die God dient, is zeker beter dan een hoogmoedige filosoof die de stand van de sterren bestudeert terwijl hij zichzelf verwaarloost (2:2).
> Degene tot wie het eeuwig Woord spreekt, wordt bevrijd van veel meningen (3:6).
> Schep geen behagen in jouw bekwaamheid of talent, opdat je God niet mishaagt, van wie alles is, wat voor goeds je van nature ook bezit (7:8).
> Daarom zou een mens zich helemaal in God moeten verankeren, zodat hij het niet nodig heeft om veel menselijke troost te zoeken (12:5).
> We weten vaak niet wat we kunnen, maar de beproeving laat zien wat we zijn (13:20).
> Omgord je als een man tegen de slechte eigenschappen van de duivel; bedwing je gulzigheid, en je zult alle zinnelijke neigingen beter bedwingen (19:17).
> Vaak is het geestelijke armoede, waardoor het ellendige lichaam zo vlug klaagt (21:25).
> Kijk, je kunt echt geen twee vreugdes hebben: hier genoegen scheppen in de wereld én later regeren samen met Christus (24:39).

Inleiding bij het Tweede Boek

Het Tweede Boek is het kortste van de vier, maar het vervult wel een sleutelrol. Het ontvouwt de geheimen van vrede, vreugde en lijden en vormt zo een kostbare parel, verborgen in het hart van *De imitatie van Christus*, aldus De Roo. In dit deel komt het mystieke sterker naar voren; er is sprake van een verbazende vriendschap met Christus, die in de trouwe ziel komt wonen.
Hoe moet je daartoe komen? "Jij moet naakt zijn en een zuiver hart naar God dragen, als je vrij wilt zijn en zien hoe aangenaam de Heer is." De centrale stukken zijn gewijd aan de 'liefde en vriendschap voor Jezus'.
De Roo geeft aandacht aan het overlijdensbericht van Thomas, zijn levenswandel, zijn bibliografie (38 boeken en traktaten) en zijn biograaf Johannes Busch. Leuk is het hoofdstuk 'Veelgemaakte fouten over Thomas Kempis', over onder meer zijn naam, sterfdag en leeftijd, zijn intrede in het klooster, en hoe vaak hij de Bijbel heeft gekopieerd.

'Vermaningen om tot jezelf in te keren'

Pakkende zinnen uit het Tweede Boek:

> Als iemand van Mij houdt, zal hij mijn woord onderhouden, en Wij zullen naar hem komen en bij hem een woning bouwen (1:10).
> Als je niets anders beoogt en zoekt dan het welbehagen van God en het nut van je naaste, zul je innerlijke vrijheid genieten (4:5).
> Alleen de eeuwige en onmetelijke God die alles vervult, is een troost voor de ziel en een ware vreugde van het hart (5:21).
> Wie zich aan een schepsel hecht, zal vallen met het wankele; wie Jezus omarmt, wordt verankerd in eeuwigheid (7:4).
> Doodarm is wie leeft zonder Jezus, en schatrijk wie goed staat met Jezus (8:15).

Voor velen lijkt dit woord hard: verloochen jezelf, neem je kruis op, en volg Jezus. Maar het zal veel harder zijn om dit als laatste woorden te horen: ga weg van mij, vervloekten, naar het eeuwige vuur (12:1,2).

Inleidingen bij het Derde en het Vierde Boek

Over het Derde en Vierde Boek schrijft Frank de Roo dat ze mystieke hoogten onthullen en dat mystieke gevoeligheid gepaard gaat met de grootste gelijkmoedigheid (20). De eerste twee boeken bevatten vermaningen, deze laatste twee troost.
De Roo typeert het Derde Boek als een groot liefdesgedicht. Het heet 'Toegewijde aansporing tot de heilige communie'. Thomas schrijft: "Verwaarloos die genade niet. Het is weliswaar een uiterlijk ritueel, maar de innerlijke gesteldheid is van het grootste belang." Kennelijk is verwaarlozing van het sacrament iets van alle tijden.

Verder zoomt De Roo in op de heiligenkalender, de Thomas-reliek, de dubbele doelgroep van *De imitatie* (de christen, de mens, de kloosterling) en de invloed van het boek. Mensen van alle rangen en standen vonden er inspiratie: bisschoppen, pausen, generaals en vrijheidsstrijders, dokters en juristen, politici en journalisten, pedagogen en psychologen. De Roo noemt in dit verband ook Maarten Luther en Johannes Calvijn: Luther, omdat hij in 1497 verbleef bij de Broeders van het Gemene Leven in Maagdenburg (260) en Calvijn, omdat het idee van de navolging van Christus een grotere rol in zijn leer zou spelen dan men vaak denkt (262).

"Niet elk verlangen komt immers van de Heilige Geest, zelfs al lijkt het voor een mens goed en juist"

Het Vierde Boek, met als titel 'Innerlijke troost', is veruit het langst (bijna de helft van de hele Imitatie). Het innerlijk is immers het strijdperk waar alles zich afspeelt. Het bevat vele memorabele gezegden, ook moeilijke hoofdstukken, maar "hierin lezen is als wegzinken in een warm bad van vrede", schrijft De Roo. Hij vertelt ook kort iets over de geschiedenis van de Kempen en over het thema berouw als mystieke ervaring. Aardig is dat hij enkele kritische opmerkingen maakt richting Thomas: Thomas bekijkt het leven door een kloosterlijke bril, maar natuurlijk moeten we alles niet al te letterlijk nemen. Het is bijvoorbeeld niet wenselijk om alle menselijke relaties maar te verbreken. Thomas deed dat zelf ook niet.

'Toegewijde aansporing tot de heilige communie'

Enkele passages in verband met het sacrament:

(…) Christus (…), op wie alle hoop en verdienste berust van hen, die gered moeten worden. Hij is immers onze heiliging en verlossing (1:40,41).

Zoals Ik mijzelf op het kruis met uitgestrekte armen en een naakt lichaam vrijwillig heb geofferd aan God de Vader voor jouw zonden, zodat er in Mij niets overbleef dat niet geheel opging in het offer van goddelijke verzoening: zo moet ook jij in de mis jezelf dagelijks aan Mij offeren uit vrije wil als een zuiver en heilig offer met al jouw krachten en gevoelens, zo innig als je kunt (8:1).

Heer, op uw altaar van verzoening offer ik U al mijn zonden en misdaden die ik tegenover U en uw heilige engelen heb begaan vanaf de dag dat ik voor het eerst kon zondigen tot dit ogenblik, opdat U alles tegelijk aansteekt in het vuur van uw liefde, en alle smetten van mijn zonden uitwist en mijn geweten zuivert van alle misdaden, en mij uw genade teruggeeft die ik heb verloren door te zondigen, door mij alles ten volle te vergeven, en mij barmhartig op te nemen in een kus van vrede (9:5).

1 Zie G.C. Berkouwer, *Geloof en heiliging*, Kok,Kampen, 1949, 136vv.; J. van Genderen en W.H. Velema, *Beknopte gereformeerde dogmatiek*, Kok, Kampen, 1992, 598v.; S. van der Linde, in: *Christelijke Encyclopedie IV*, 1959, s.v. Kempis.

‘Innerlijke troost’

Passages uit het Vierde Boek:

> Zalig de oren die de hartslag van het goddelijke gefluister opvangen, en van het gedruis van deze wereld niets opmerken (1:3).
> Overdenk jouw zonden met groot ongenoegen en verdriet, en denk nooit dat je iets bent vanwege je goede werken (4:9).
> Bekeer ons tot U, opdat wij dankbaar, nederig en U toegewijd mogen zijn, want U bent onze redding, onze kracht en sterkte (8:12).
> Niet elk verlangen komt immers van de Heilige Geest, zelfs al lijkt het voor een mens goed en juist (15:6).
> Bescherm en bewaar de ziel van uw kleine dienaar te midden van de zovele gevaren van een bederfelijk leven, en stuur hem begeleid door uw genade langs de weg van vrede naar het vaderland van eeuwige helderheid. Amen (29:21, slotzin).

Oproep tot praktische godsvrucht

N.a.v.:
Thomas Kempis, *De imitatie van Christus*. Vertaald en ingeleid door Frank de Roo, KokBoekencentrum, Utrecht, 2024, ISBN 9789043541312, 512 pag., prijs: € 39,99.

In de geschiedenis van de kerk is veel te doen geweest over ‘navolging’. Christus riep de gelovigen dringend op zichzelf te verloochenen, zijn kruis op te nemen en Hem na te volgen. De navolging is ten volle een gestalte van de heiliging en deel van het heil in Christus. Christus wordt immers geschonken tot wijsheid, rechtvaardiging en heiliging. Maar navolging kan niet betekenen dat je Hem imiteert, of nadoet wat Hij deed tijdens zijn leven en lijden. Dat doet tekort aan het volstrekt unieke van Christus’ middelaarswerk. Zijn verzoenend leven, lijden en sterven is onnavolgbaar: Hij draagt als hogepriester zijn volk op zijn hart voor de Vader; Hij is de herder en wij zijn schapen; Hij is de Meester en wij zijn leerlingen; Hij is het hoofd en de gelovigen vormen zijn lichaam; Hij is de wijnstok en wij de ranken. Je kunt de betekenis van Christus niet laten opgaan in een schema van nabootsing van zijn leven en lijden. Toch is in tijden van verwereldlijking vaak opgeroepen tot imitatie van Christus, met name onder asceten en monniken.
Ook Thomas begint *De imitatie* met die oproep om het leven en karakter van Christus te imiteren. Dat betekent niet dat hij niet wil weten van het verzoenend leven, lijden en sterven van Christus. In III, 9:5 trekt hij wel een parallel tussen Christus’ offer en dat van ons, maar hij spreekt ook over Christus die zonden uitwist, het geweten zuivert, en vergeeft met opneming in een kus van vrede. In de opzet van het boek is de leer van de bijbelse verzoening echter op de achtergrond geraakt. Op het terrein van de praktische vroomheid schrijft Thomas op een mystieke manier, ook als het gaat over het sacrament van het heilig avondmaal.
Op de vraag of je Thomas tot de voorlopers van de Reformatie kunt rekenen, moet het antwoord dan ook ontkennend zijn.[1] Maar *De imitatie van Christus* wordt gewaardeerd en is zelfs zeer geliefd, niet alleen in de doperse beweging en in ondogmatische stromingen, maar ook binnen het piëtisme, het Réveil en de katholieke moraaltheologie.

Ten slotte

De Roo vertaalde *De imitatione Christi* prachtig in modern Nederlands en schreef een sublieme inleiding. Ondanks één pagina met een kritische notitie blijft de reformatorische kritiek op Thomas volledig achterwege. Dat lijkt me in een geseculariseerd land als Nederland echter geen goed motief om deze oproep tot praktische godsvrucht met daarin vele Bijbelse notities ongelezen te laten. Integendeel. Men leze het met sympathie voor het Bijbelse, en tegelijk kritisch. ■

TEKST
KEES VAN DIJK
BEELD
LEONARDO255

HANDZAAM EN ACTUEEL OVER DE GEMEENTE

Wat kan de christelijke gemeente voor jou betekenen en wat kun jij voor die gemeente betekenen? Dat zijn vragen waarmee ds. S.J. Verheij zich bezighoudt in het boekje in de Artios-reeks: *De gemeente en jij. Wat de christelijke gemeente voor jou kan betekenen en andersom.*

Vanuit de praktijk van het leven in een hervormde gemeente binnen de PKN schrijft Verheij een handzaam boekje, dat meer biedt dan de titel doet vermoeden. Het gaat om meer dan redeneren vanuit onze behoeften. Het boekje is juist vanuit het verbond van de Here met zijn volk opgezet. Daarbij geeft de schrijver aandacht aan wat we belijden over Gods werk in de gemeente. Maar hij neemt ook de praktijk serieus, die verschillende niveaus van betrokkenheid bij het kerk-zijn laat zien. Hij deed er zelfs een beperkt onderzoek naar via een enquête. Zonder dat hij de uitkomsten van zo'n enquête onbekritiseerd laat.

Verheij benadert de kerk vanuit Bijbelse beelden: het lichaam van Christus, de Herder met zijn kudde, de tempel van God en de bruid van Christus.

Per hoofdstuk verkent hij in het kort (soms wat erg kort) de Schriftuurlijke gegevens over een van die beelden. Telkens komt er ook iets actueels aan de orde.

Zo schrijft hij in het hoofdstuk over de kerk als het lichaam van Christus over onenigheid in de gemeente, over eisen die je aan een goede liturgie mag stellen, en over kerkvormen los van het als gemeente samenkomen. (Het boekje *Herkerken* van Remmelt Meijer en Peter Wierenga krijgt hier kritische aandacht.)

In het hoofdstuk over het beeld van de Herder met de kudde heeft hij het over de ambtsdragers en hun taak, over de inzet om andere gemeenteleden meer betrokken te maken en over het handhaven van de zuivere leer.

Het hoofdstuk over de kerk als Gods tempel zoomt in op de betrokkenheid van kerkleden bij allerlei kerkelijk

vrijwilligerswerk. Vanuit Zondag 21 vraag en antwoord 55 willen zich toch alle leden inzetten? Dat blijkt voor millennials lastig te zijn. Het neemt niet weg dat het hoofdstuk onomwonden de oproep laat klinken eerst het Koninkrijk van God te zoeken …
In het hoofdstuk over de gemeente als bruid gaat het om de zuivere toewijding. En daarbij noemt Verheij de trouw in het tweemaal samenkomen met de gemeente. Ook benoemt hij de nadelen van de mogelijkheden om digitaal de kerkdiensten te bezoeken. Het degradeert je zomaar tot een toeschouwer in plaats van een deelnemer. Hij past zelfs artikel 28 van de NGB toe op dit fenomeen: niemand mag zich van de kerk afzijdig houden.

Al met al een boekje dat zich goed leent voor gesprek in groepsverband. Daartoe zijn er verwerkingsvragen opgenomen. ■

N.a.v.: ds. S.J. Verheij, *De gemeente en jij. Wat de christelijke gemeente voor jou kan betekenen en andersom*, Uitg. Groen, Artiosreeks, 2023, EAN-code 9789088973680, 151 pag., prijs: €15,99.

BOEKENNIEUWS

KENNISMAKING MET DE GOD VAN DE BIJBEL

F.J. Bijzet

Dit boekje is geschreven voor wie op de een of andere manier meer wil weten van de Bijbel. Of liever: over de God van de Bijbel. Het boekje wil 'een boekje opendoen over die Bijbel'. Het kan voor een individuele ontdekkingstocht worden gebruikt, maar ds. F.J. Bijzet, emeritus predikant binnen de Gereformeerde Kerken, heeft het vooral geschreven om begeleiding te bieden bij die tocht. Als evangelisatiemiddel dus.
Het is verschenen in het Weerklankfonds NEEM & LEES en is als pdf-bestand te downloaden op de site www.gereformeerdmaandblad.nl, onder de knop Weerklankfonds NEEM & LEES, bij de digitale uitgaven. Kerken mogen dit bestand op hun eigen website zetten en het mag doorgestuurd worden. Binnenkort verschijnt een papieren versie.

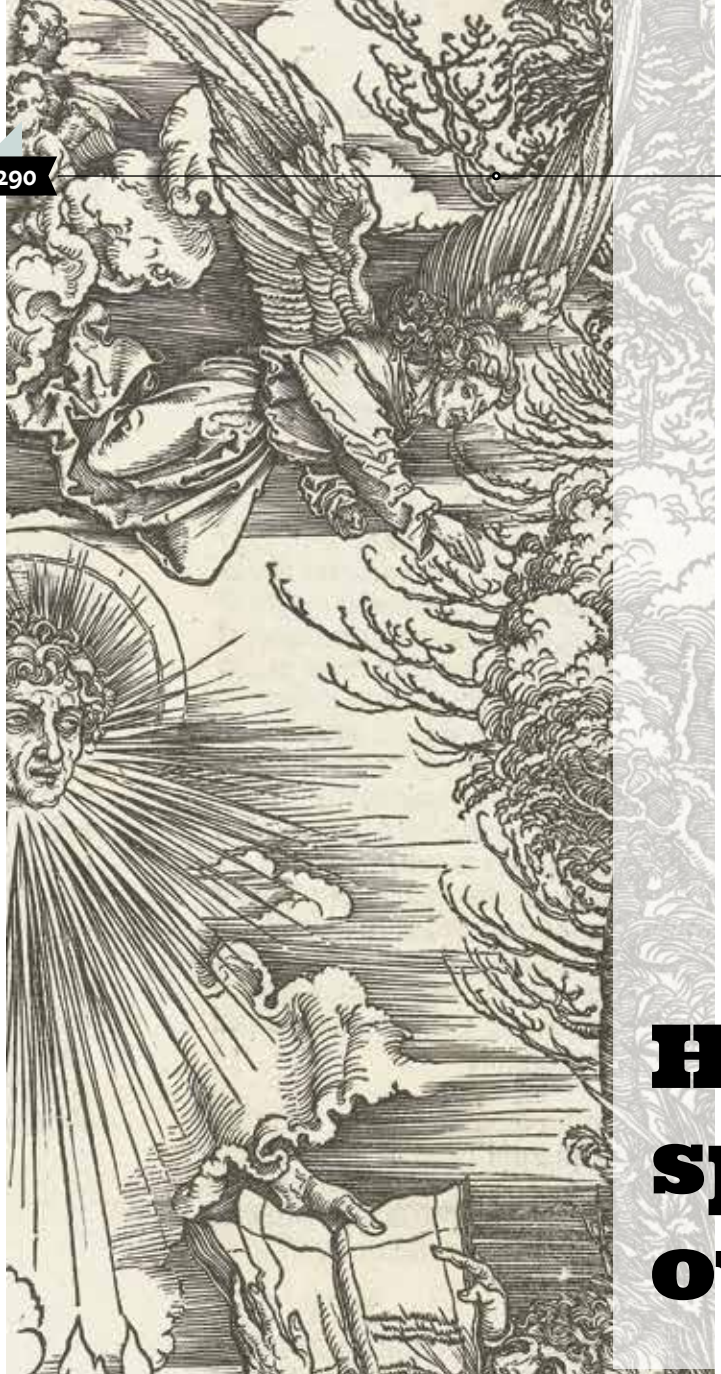

EVEN AANDACHT. BIJBELS DAGBOEK

Pieter Niemeijer

Dit is een dagboek voor wie elke dag zich even wil concentreren op het werk en het woord van God die onze Schepper en Verlosser en Vernieuwer is. Het reikt materiaal aan om als christen vol te houden in een wereld die steeds meer een wereld zonder God lijkt te zijn.

Pieter Niemeijer, predikant in de NGK, hoopt met dit boek, dat dagelijks 'even aandacht' voor het onderwijs van de Bijbel vraagt, enigszins aan te vullen wat 'we door het wegvallen van de wekelijkse leerdienst op de zondagmiddag aan toerusting zijn kwijtgeraakt of dreigen kwijt te raken'.
Het dagboek is gratis te downloaden via https://www.steunpuntbijbelstudie.nl/product/even-aandacht. Via deze link is ook een papieren versie te bestellen. Prijs: € 12, 50.

UIT **GEREFORMEERD KERKBLAD**
VAN 23 MEI 2025

In het Gereformeerd Kerkblad *schreef drs. Piet Houtman een aantal artikelen naar aanleiding van enkele actuele publicaties die de aandacht trokken omdat daarin de eeuwigheid van de hel werd ontkend. Met name is hierbij te denken aan de meest recente boeken van Reinier Sonneveld (Het einde van de hel) en Stefan Paas (De weg van vrede). Een van de artikelen van Houtman koos ik uit voor deze rubriek. En wel dat uit het nummer van 23 mei 2025, onder de titel: 'De hel niet begrijpen'. Hij vraagt in feite vooral aandacht voor een uiterst belangrijke vraag: Wie is het ook alweer die ons over het eeuwige oordeel en de hel heeft gesproken?*

Het is God die spreekt – ook over de hel

Verpletterend – dat zijn de oordeelsprofetieën in het Oude Testament. Hoofdstukken en hoofdstukken lang. Profetieën over de volken, de heidense volken, maar ook over Israël, Gods eigen volk. Hier komen alle mediabeelden van vandaag over bombardementen, bloedvergieten en verwoesting bij elkaar. Als lezer, als mens, voel je je klein en nietig, je huivert. En tegelijkertijd gloort er hoop. Vaak op onverwachte momenten. Dit is God. Zo openbaart Hij zich. Aan Joden en heidenen. Toen en nu. Wat doen wij daarmee? Wat doet dat ons? De vraag: hoe lezen wij de Schrift? die in onze tijd telkens weer gesteld wordt, roept ook hier om onze aandacht.
Dat is meer dan een rationele, theologische vraag. Meer dan een vraag naar hermeneutiek. Die oudtestamentische profetieën vatten we vorige keer samen als 'de hel geschilderd'. Je zou het visioenen willen noemen, maar meestal zijn het woorden, gesproken door wakkere mensen bij hun volle bewustzijn. En ook als het visioenen zijn, komen ze in woorden, in geschreven teksten tot ons. Maar het is geen informatie die je rustig op je af kunt laten komen en op een stoel zittend kunt

Albrecht Dürer, *Johannes verslindt het boek*

TEKST
PERRY
STORM

BEELD
WIKIMEDIA

verwerken. Het schokt je, je wordt met stomheid geslagen – minstens zo erg als bij het nieuws over Gaza en Soedan – het blaast je omver. Amos riep er verschrikt tegenin, Jeremia heeft er zwaar onder geleden, Daniël was er een paar dagen ziek van. En achteraf kreeg Nehemia zijn levenswerk om de

‘Toen Johannes de apocalyptische beelden te proeven kreeg, smaakten ze zoet, maar hij kreeg er buikpijn van’

puinhopen te herstellen niet af. En als je denkt dat het in het Nieuwe Testament wel minder erg zal zijn: Johannes viel als dood neer voor de voeten van degene die hij in het begin van zijn visioen zag en hoorde spreken, en die hem de apocalyptische beelden ging laten zien die voor ons het boek Openbaring vormen. En toen hij die te proeven kreeg, smaakten ze zoet, maar hij kreeg er buikpijn van.

Tot ons laten doordringen

Als je dan discussies hoort over de hel, klinken ze maar al te vaak parmantig. Van die nietige mensjes, die zomaar van hun sokken geblazen worden, komen ieder met hun eigen opvatting over de hel, of hun overwegingen. De hel bestaat niet, de hel is tijdelijk, de hel zal leeg zijn of dat mogen we tenminste hopen, of we weten niet wat de hel is en kunnen er niets over zeggen, tenminste niet met zekerheid. Moeten we het eigenlijk wel over de hel hebben? De hel, dat is alleen maar bangmakerij en hooghartige oordelen over anderen. Laten we het hebben over de nieuwe hemel-en-aarde, over Nieuw Jeruzalem, laten we hoop koesteren, zelfs als we het niet zeker weten, want dat hebben mensen vandaag hard nodig. Hoe lezen wij de Bijbel? Dat boek – die reeks boeken uit een lange reeks eeuwen – waar het allemaal in staat? Kunnen we dat wel aan, staan we daar wel open voor? De Bijbel lezen – dan stellen we ons onszelf voor, zittend aan een tafel met een boek voor ons, of met een mobieltje in de hand waar we meteen aantekeningen mee kunnen maken, of in een kring waar we er beurtelings ieder onze mening of onze indruk over kunnen geven. Maar als we eenmaal echt lezen, zien wat ons voor ogen geschilderd wordt, tot ons laten doordringen wat er op ons afkomt – wat gebeurt er dan met ons? ‘Je laten lezen’ (Arnold Huijgen) is wel erg passief geformuleerd, maar het gaat wel om ontvangen, om onze ontvankelijkheid.

Bliksemafleider

Want het is God die spreekt. De levende God, persoonlijk, in zijn majesteit, zijn indrukwekkendheid. De Zoon van God, de eerste en de laatste, degene die leeft, die dood was maar nu leeft, tot in eeuwigheid, en die de sleutels van de dood en het dodenrijk heeft – zo stelt Hij zichzelf voor in het begin van Openbaring, 1:18. Woorden die raken aan het thema ‘hel’, en tegelijkertijd woorden die menselijke proporties te buiten gaan. Er zijn verschillende manieren om de hoogspanning af te leiden. Een daarvan is, de bijbelse openbaring te reduceren tot mensenwoorden. Of om dat met bepaalde gedeelten te doen, waar we moeite mee hebben. Godswoord en mensenwoord – hoe verhouden die twee zich in de Bijbel tot elkaar? Het is een oude vraagstelling, die nog

‘Een bliksemafleider die momenteel opgeld doet, is een beroep op wie God is, zijn persoon, en dan wel speciaal op zijn barmhartigheid’

altijd weer actueel blijkt. Een onderwerp apart, dat we hier laten liggen.
Een bliksemafleider die momenteel opgeld doet, is een beroep op wie God is, zijn persoon, en dan wel speciaal op zijn barmhartigheid. Er zijn allerlei meningen over de hel en die kunnen zich allemaal op bepaalde bijbelteksten beroepen – zo wordt dan gezegd – maar

iets als een eeuwige straf, dat 'is niet zoals ik God ken'. God is barmhartig, God is liefde, dat zou de focus zijn van de Bijbelse boodschap, en dat wordt mijn uitgangspunt van waaruit ik de verschillende gegevens en visies op de hel interpreteer. Sommige bijbelteksten, die daar niet zo goed in passen, die mag ik dan wel naar een schaduwplekje schuiven. Of die moeten we nog maar eens opnieuw bestuderen, hopend op het licht van de Geest.

Invulling

Hebben we dan wel de levende God ontmoet, in al zijn majesteit? Want Hij is het die spreekt, Hij komt in al zijn glorie naar ons toe in zijn Woord. Hij is barmhartig en Hij is rechtvaardig. Dat zijn twee dingen die voor ons gevoel met elkaar in spanning staan, of zelfs in strijd met elkaar zijn. Maar bij God is dat niet zo. Hij is één. Hoe spannend de Bijbel ook is, in God zijn er geen spanningen. Wij zien Hem van verschillende kanten en sommige dingen kunnen wij maar moeilijk met andere rijmen, maar we hebben altijd met de ene God te doen. Zijn gerechtigheid is barmhartig en zijn barmhartigheid is rechtvaardig. De belijdenis van de waarheid dat God liefde is en vol barmhartigheid mogen we niet uit de Bijbel verzelfstandigen tot een principe waar we vervolgens mee op de loop gaan en waar we een eigen invulling aan geven. Gods barmhartigheid is anders dan menselijke barmhartigheid. Die gaat daar ver bovenuit. Mensen zeggen: het past niet bij God zoals wij Hem kennen, namelijk barmhartig en liefdevol, dat Hij mensen eeuwig zou straffen in een hel, dus het moet anders zitten. Maar op die manier snijden wij God naar óns beeld van barmhartigheid. Wij hebben onze opvattingen over humaniteit, over mensenrechten. Eigenlijk proberen we barmhartiger en liefdevoller te zijn dan God. Dat zijn gedachtespinsels. God beantwoordt niet aan ons beeld, en zijn beleid voldoet niet aan onze verwachtingen en principes.

Stomheid

God komt op ons af, óók in zijn openbaring over de hel, en dan vindt Hij geen gewillig gehoor. Wij zijn zondige mensen – een waarheid die klinkt als een cliché, maar die actueel en ernstig is als God ons ontmoet: wij zijn niet geneigd te denken zoals Hij, Hem te accepteren zoals Hij is. Zo zitten wij niet in elkaar. God is liefde … in Christus, zijn Zoon. God kwam in zijn Zoon naar een wereld die niet op Hem zat te wachten, die niet ontvankelijk voor Hem was – integendeel. God, de rechtvaardige en barmhartige, openbaarde zich op Golgota. Wat Hij zijn Zoon liet aandoen, was dat rechtvaardig? En hoe kon de Zoon tot zijn dood toe volhouden dat God, die niet tussenbeide kwam, barmhartig was? En toen Hij tenslotte

'Mensen zeggen: het past niet bij God zoals wij Hem kennen, namelijk barmhartig en liefdevol, dat Hij mensen eeuwig zou straffen in een hel, dus het moet anders zitten'

gestorven was, waar bleven wij mensen toen? Die God, Vader en Zoon, komt in het evangelie naar ons toe. Onverwacht, verrassend. Onbegrijpelijk, wonderlijk, in goddelijke majesteit, verblindend, waar wij geen raad mee weten. Of het nu voor ons de eerste keer is of dat het al een leven lang met ons meegaat. Voordat wij, in onze beschouwingen over de hel, Gods barmhartigheid en zijn rechtvaardigheid gaan afwegen, onder woorden gaan brengen, past het ons om eerst een poosje stil te zijn. Met stomheid geslagen. We mogen God en zijn beleid niet opsluiten in een zelfgemaakt hokje en snijden naar onze menselijke, humane maat. Laat je van de sokken blazen. ■

UIT **DE WAARHEIDSVRIEND**
VAN 15 MEI 2025

Is er een opleving gaande van religieus verlangen na al de jaren van secularisatie en kerkelijke krimp? Drijft de ervaren leegheid mensen weer richting God? Over die vragen is op het ogenblik het nodige te doen. In de rubriek 'Signalement' van De Waarheidsvriend *(15 mei 2025) biedt ds. J.A.W. Verhoeven een korte theologische dieptepeiling. Hij doet dat onder de titel 'Nadagen van het secularisme'.*

Hoopvolle religieuze opleving?

Helpt het om een beroep te doen op algemene religiositeit? Een kleine eeuw geleden botsten twee Zwitserse hoogleraren daarover: Kart Barth (1886-1968) en Emil Brunner (1889-1965). Herhaalt de discussie zich vandaag? Brunner vroeg aandacht voor algemeen-religieuze gevoelens en behoeften. Deze dienen zich bij ieder mens aan, zo stelde hij. Je kunt wel proberen volstrekt atheïstisch te leven, maar wie houdt dat uit? Het besef dat er iets moet zijn, popt op zoals een bal die je onder water duwt. Er huist in ons een onbestemd verlangen naar iets wat mijn ik overstijgt. De Koreaans-Duitse filosoof Byung Chul Han (1959) zegt: 'Het kan toch niet waar zijn dat ik als mens mijn eigen producent ben? Je moet ergens in kunnen wonen.'

Brunner staat in een lange traditie. Wie denkt niet aan Augustinus' uitspraak over ons hart dat onrustig is, totdat het rust vindt in God? De kerkvader heeft velen geïnspireerd, zoals Blaise Pascal (1623-1662), J.G. Hamann (1730-1788) en C.S. Lewis (1898-1963). Wij zijn geschapen naar Gods beeld, daarom is er een hunkering in ons. De gereformeerde traditie sluit daarbij aan: God heeft de eeuw in ons hart gelegd. Hij openbaart zich in algemene zin: in de natuur, in je geweten, in verlangen naar existentieel houvast (NGB, art. 2).

Vaag idee

Maar nu Barth. Hij erkent wel dat mensen onuitroeibaar religieus zijn, maar het vage idee dat er iets moet zijn, is volgens hem allerminst een opstapje naar God toe. Integendeel, het is juist verzet, ongeloof. Barth zet *Religion* (algemene religie) scherp tegenover *Glaube* (zaligmakend geloof). *Religion* komt op uit de diepten van het mens-zijn, het is uiteindelijk geloof in jezelf. Geloof in

‘Barth verwerpt het idee dat je aanhakend bij menselijke verlangens kunt toewerken naar het kruis van Christus. Brunner zag juist kansen, openingen. Hij zag ‘scheppingsordeningen’!’

Christus komt van bóven, als een inslag uit de hemel. Dat leer je uitsluitend vanuit de Bijbel, door het oordelende en reddende spreken van God. Barth verwerpt dus het idee dat je aanhakend bij menselijke verlangens kunt toewerken naar het kruis van Christus. Brunner zag juist kansen, openingen. Hij zag ‘scheppingsordeningen’! Daardoor stond Brunner open voor wat zich aandient in de cultuur – op dat moment in de jaren ‘30 was dat verlangen naar orde. Barth verzette zich daar fel tegen; hij zag in Hitler een afgod.

Nieuw verlangen

De laatste rapporten van het Sociaal en Cultureel Planbureau laten zien dat onder jongeren een nieuw verlangen naar zingeving opduikt. Onze cultuur is moe, moe van het ik. Je hebt verbeelding, bezieling, vervoering, dromen nodig. Rondom begrafenissen is dat soms bijna tastbaar. Er ontluikt een hang naar iets wat mijzelf overstijgt.

Velen verbinden deze ontwikkelingen aan de Heilige Geest. Hij waait waarheen Hij wil. Leidt Hij de kerk nieuwe tijden binnen? De bisschoppen in Frankrijk melden dat zich in 2024 bijna 18.000 mensen lieten dopen. Is de Passion niet een groot succes?

Brunner zou dat beamen. De aanknopingspunten liggen voor het oprapen. Ga de straat op, overal zie je God. God is in elk mens. Je hoeft Hem alleen nog maar te benoemen. Barth zou het juist onmiddellijk neersabelen: al die religiositeit is verkapt verzet tegen het kruis van Christus. Mensen willen alles wel geloven, zolang het maar niet uit de Bijbel komt. Dat verlangen naar iets is een rookgordijn. Je moet er als kerk niet positief maar ontmaskerend op ingaan. Een kil klimaat slaat alles dood. Secularisatie is iets voor welgedane mensen, die geen moeilijkheden kennen. Voor echte mensen voldoet het niet.

Scheutje

Wie heeft gelijk? Brunner zegt terecht: God is onze Schepper. Je kunt de scheppingsordeningen niet negeren. Je bent mens. In elke tijd, ook nu weer, dringt de Heere Zich op aan het hart van ieder mens. Dat laat zich niet ontkennen (Rom. 1). Ik leer van Barth: met *Religion* moet je vreselijk oppassen. Ze is niet zomaar een loopplank naar het geloof in Christus. Zonder bekering tot Hem verwordt ze tot afgodendienst. ‘Ons hart is een fabriek van afgoden’ (Calvijn). Daarom kunnen we een scheutje Barth gebruiken. Brunner en Barth geven ons beiden iets mee. In deze nadagen van het secularisme staan we verwachtingsvol en tegelijk kritisch in de cultuur. Je hebt in elke ontmoeting fijngevoeligheid van de Heilige Geest nodig. Er is niet zomaar een aanknopingspunt. Ik zou me niet te vroeg rijk rekenen. Velen zijn tevreden met hun *Religion*. Wie weet, wil iemand meer weten over ‘ene Jezus’ van Wie gezegd wordt dat Hij leeft (Hand. 25:19). ■

COLOFON

Nader Bekeken is een periodieke uitgave van de Stichting Woord en Wereld en verschijnt 11 x per jaar. De Cahiers tot versterking van het gereformeerde leven die de stichting in de loop der jaren uitgaf zijn in PDF verkrijgbaar.

DAGELIJKS BESTUUR VAN DE STICHTING WOORD EN WERELD
Voorzitter
Drs. H.J. Offereins
Secretaris
W. Hindriks
Penningmeester
G.F. Slump

REDACTIE NADER BEKEKEN
Hoofdredactie
Dr. P. Boonstra
Eindredactie
B. Seldenthuis
D.E. Slump-Schoonhoven
Redactie
Ds. S.M. Alserda
Drs. H.J. Boiten
Ds. C. van Dijk
Dr. B. van Egmond
Drs. B.P. Hagens
Ds. P.L. Storm

Redactiesecretariaat
Ds. S.M. Alserda
Melkweg 49, 7904 ER Hoogeveen
Tel.: 06-165 61 146
Mail: redactie@woordenwereld.nl

Medewerkers Nader Bekeken
Dr. H.H. van Alten, Pretoria ZA
Drs. L. Bezemer, Hattem
Drs. F.J. Bijzet, Emmen
J.H. Bollemaat, Dalfsen
H. Boomstra, Den Helder, tekeningen/cartoons
A.C. Breen, Kealy, WA
Drs. E. Brink, Waddinxveen
Ds. P. Drost, Übelbach (Oostenrijk)
Drs. L.W. de Graaff, Heerde
Prof. dr. P.H.R. van Houwelingen, Kampen
Prof. dr. G. Kwakkel, Kampen
Ds. R.Th. Pos, Steenwijk
Ds. A. van der Sloot, Steenwijk
Dr. R.T. te Velde, Wezep
Dr. H. Veldman, Zuidhorn
Dr. H.T. Wendt, Urk
Ds. J. Wesseling, Arnhem

Basisontwerp: Studio TinekeWerkt
Vormgeving, prepress, fotografie: Studio Bert Gort, Grijpskerk
Druk: Damen Drukkers, Werkendam
Gesproken versie: Nader Bekeken is ook op Daisy-cd en Webbox verkrijgbaar.
Inlichtingen: Chr. Bibl. voor Blinden en Slechtzienden,
tel. 0341-56 54 77, **e-mail** klantenservice@cbb.nl.

Adreswijzigingen en/of opzeggingen
INTERNET:
- www.woordenwereld.nl
- woordenwereld@spabonneeservice.nl
- naderbekeken@spabonneeservice.nl

POSTADRES:
- Woord en Wereldabonneeservice, Postbus 105, 2400 AC Alphen aan den Rijn

TELEFOON:
- 088 - 110 20 42
- 0172 - 47 60 85

Beëindiging abonnement:
Na het eerste jaar is de opzegtermijn 1 maand.

Bezorgklachten:
www.woordenwereld.nl/klantenservice

Meer informatie en abonnements-voorwaarden op www.woordenwereld.nl

Tarieven Nader Bekeken 2025:
Regulier abonnement € 56,00
Abonnement buitenland Europa € 106,50
Abonnement buitenland overig € 118,50
Studentenabonnement € 33,00
PDF-abonnement € 33,00
PDF-abonnement buitenland Europa € 45,35
PDF-abonnement buitenland overig € 57,50
Cadeau-abonnement (een jaar) € 28,00
Los nummer (incl. verzendkosten) € 6,00

Deze tarieven gelden bij automatische incasso. Afschrijving geschiedt in januari (of in de maand waarin het abonnement het afgelopen jaar is ingegaan). Voor betaling per acceptgirokaart of met een eigen overschrijving geldt een opslag van € 2,00.

Bankrekeningnummer:
NL 75 INGB 0007 2255 58
Bic-code: INGBNL2A
Deze tarieven gelden bij machtiging (automatische incasso).
Voor betaling per acceptgirokaart of per eigen overschrijving geldt een opslag van € 2,--

Bankrekeningnummer voor giften:
NL42 RABO 0324 6259 01

De stichting Woord en Wereld heeft geprobeerd alle rechthebbenden te achterhalen en in te lichten. Mocht de vermelding van eigenaar of copyright onjuist of onvolledig zijn, neemt u dan contact op met de redactie.

Niets uit deze uitgave mag vermenigvuldigd worden en/of openbaar gemaakt worden zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 1380 - 3034

U kunt ons steunen door uw voor de belasting aftrekbare giften te storten op rekening NL42 RABO 0324 6259 01 ten name van de Stichting Woord en Wereld. Zij die de stichting testamentair willen gedenken, kunnen gebruik-maken van de volgende formulering: Ik legateer (... bedrag invullen ...) vrij van kosten aan de Stichting Woord en Wereld, statutair gevestigd te Haarlemmermeer. Wij zijn een ANBI-instelling.

www.woordenwereld.nl

Neem nu een jaarabonnement en ontvang de special 'De bijbel of een biertje' gratis!

Ga voor het afsluiten van een abonnement naar www.woordenwereld.nl

www.woordenwereld.nl

Daarop kunt u:
- de **laatste nummers** van Nader Bekeken bekijken;
- het **artikel van de maand** uit de laatste nummers downloaden;
- **nummers** die **langer dan een jaar geleden** verschenen zijn downloaden;
- informatie over de **cahiers** van Woord en Wereld vinden;.
- met de zoekfunctie allerlei **onderwerpen** vinden waarover iets geschreven is.

Polderland

De verten komen eindeloos mij tegen,
gaan door mij heen en achter mij teloor.
Ik rijd zo blank langs altijd nieuwe wegen,
recht en gelukkig, en weet niet waarvoor
ik zoveel hemel heb van God gekregen,

met zoveel wolken en met zoveel dromen,
met zo'n oneindig aantal kleuren grijs.
Dit zijn de luchten waar God weer zal komen,
dit is het landschap voor zijn paradijs.

Ach, d' avond valt. – Rijd ik het donker door,
dan is het groot geluid van wind en regen
het enig landschap in mijn diepe oor.

J.W. SCHULTE NORDHOLT (1920-1995)
UIT: *LEVEND LANDSCHAP* (1950)

Mensen staan, hoezeer ze daarin ook van elkaar verschillen, in een bepaalde 'relatie' tot de natuur. Zo'n relatie is ook mogelijk met zoiets algemeens en neutraals als een landschap, al ligt dat mogelijk wat minder voor de hand. Voor deze dichter is dat blijkens de titel van zowel het gedicht als de bundel niets vreemds. Het gaat dan ook niet om een landschap in het algemeen, maar om het landschap waarbinnen zijn leven zich afspeelt, zijn 'eigen achtergrond', in dit geval het Noord-Hollandse water-, wolken- en weidenland. Echter, de werkelijkheid daarvan is niet allesbepalend voor de dichter. Hij heeft weet van een andere werkelijkheid die komt – die van het rijk van God. Maar hij ervaart dat hier en nu al iets daarvan zichtbaar en voelbaar wordt, voor wie het leven aanvaardt en leeft als een geschenk, als iets dat boven zichzelf uitwijst.